

Kürt Mirlerinin Osmanlı Merkezi İktidarıyla Geliştirdiği İlişkileri Kuramsal Bir Çerçeve Değerlendirmek (1514-1847)

Doç.Dr. Orhan Örs

Munzur Üniversitesi - Tarih Bölümü – Tunceli\ Türkiye

Bu çalışmada tarihin yalnızca “olgular tapınağındaki kutsal sandık”ta yer alan belgelerden ibaret olmadığı, olguların belgeler çerçevesinde bağlamına oturtularak ne anlam ifade ettikleri analiz edilecek ve bu çerçevede yorumlanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti’nin Kürt aşiret liderleriyle geliştirdiği ilişkiler geleneksel devlet ile modern devlet kuramları dikkate alınarak değerlendirilecek; Charles Tilly’nin geliştirdiği “dolaylı yönetim ile doğrudan yönetim”, Micheal Mann’in geliştirdiği “despotik iktidar ile altyapısal iktidar” ve Antony Giddens’in kullandığı “geleneksel devlet ile modern devlet” anlayışları bağlamına alınarak analiz edilecektir. Bu noktada Osmanlı merkezi iktidarının Kürt mirleriyle geliştirdiği ilişki sürecinin ve bu süreçte ortaya çıkan süreklilik ve kopuşların esas itibarıyla geleneksel devletten modern devlete geçmeye çalışan devletlerin periferileriyle geliştirdiği ilişkilerle benzerlik arz ettiği, Kürt aşiret liderlerinin merkezi iktidarla geliştirdiği ve tahterevalliyi andıran ilişkinin de yine benzer bir boyutta şekillendiği görülecektir.

Süreç içerisinde beylikten devlete, devletten imparatorluğa evrilen Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel devletin niteliklerine sahip ve bu duruma uygun politikalar geliştirebilen bir devlet olarak sınırlarına dahil ettiği yeni bölgelerin yönetim anlayışına doğrudan müdahale etmek yerine yerel iktidar aracılığıyla dolaylı yönetmeyi tercih etmiş, yerel iktidarlar sahipleriyle anlaşarak, onlarla iş birliğine giderek simbiyotik bir ilişki geliştirmiştir. Ancak özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şartların değişmesi, savaşlarda kullanılmak üzere nakit paraya olan ihtiyacın aşırı bir şekilde artmış olması geleneksel devletleri modern devlet olmaya zorlamış, çağın gereklerine uygun yeni bir yönetim anlayışı geliştirmelerini iktidar sahiplerine dayatmıştır. Evrensel düzlemde ortaya çıkan yeni duruma ayak uydurmaya çalışan devletler, dolaylı yönetim anlayışını terk ederek doğrudan yönetim anlayışını benimsemeye başlamış, halkla doğrudan ilişkiye girerek toplanan vergilerin tamamının merkezi hazineye akmasını sağlamaya çalışmıştır. Gecikmeli de olsa Osmanlı Devleti de benzer bir yola girmiş, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren merkezileşme politikasını esas alarak periferilerindeki yerel iktidarlara sonlandırmak amacıyla harekete geçmiş, bu kapsamda geleneksel Kürt siyasasını terk ederek Kürt mirlik yapısını ortadan kaldırmak için uğraşmaya başlamıştır. Bu çalışma, tarihsel bağlamda gelişen bu ilişkiyi teorik bir zemine yerleştirerek, karşılaştırmalı tarih anlayışından da yararlanarak analiz etmeye çalışacaktır.

Kuramsal Yaklaşımlar

Geleneksel Devletten Modern Devlete; Geleneksel Toplumdan Modern Topluma

Anthony Giddens'in geleneksel devletler veya sınıflara bölünmüş toplumlar olarak tanımladığı modern öncesi devlet sistemi, esas itibarıyla parçalı bir karakter

yapısına sahiptir. Geleneksel devlet olarak tanımlanan bu yapının merkezi iktidarının idari alanı oldukça dardır. Bundan dolayı merkezi iktidarın sahipleri modern manada "yönet"mezler. Bu çeşit devlet yapılanmalarında sınırlar yoktur, sadece hudut bölgelerinden bahsedilebilmektedir.¹ Giddens'in tezine göre göçebeler, üzerinde yaşadıkları topraklarda yaşayan diğer grupları boyunduruk altına almak için geniş topraklar ele geçirmeyi başarmış fakat bu bölgelerin halklarını süreklilik arz edecek biçimde doğrudan yönetmeye kalkıştıklarında, yönetim sistemi patrimoniyal veya bürokratik biçimlere dönüşme eğilimi göstermiştir.²

Geleneksel devlet anlayışıyla modern devlet anlayışı arasında tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan durumla ilgili Giddens, geleneksel devletlerin yönetsel olarak hüküm sürmeleriyle modern devletlerin yönetme pratiklerinin birbirinden çok farklı olduğunu belirtmektedir. Yazar, geleneksel devletlerdeki yönetmenin belli sınırlar içinde olmaktan çok hudut boyları ile çevrelenmiş bir mekanda yapıldığını ifade etmektedir. Geleneksel devlet yönetiminde parçalı toplumsal yapılar yereldeki iktidar sahipleriyle varılan anlaşmalar çerçevesinde, yani yerel araçlar eliyle idare edilmekte veya edilebilmektedir.³ Geleneksel devlet yapılarında, aynı zamanda gündelik hayata nüfuz etmeden yönetmek esastır. Başka bir ifadeyle, "yönetmeden yönetmek" söz konusudur. Eğer halkın, cemaatlerin veya toplumsal grupların bir isyanı söz konusu değilse, vergiler bir şekilde tahsil edilebiliyorsa, devletler yönetilenlerin gündelik hayatına çok fazla müdahale etmemektedir. Bu devlet tipinde hükmetme veya yönetme merkezi gücün kurumsal aracılığına dayanmakta, tahakküm biçimleri çerçevesinde oluşan denetim stratejileri ile yönlendirilmektedir. Tabii olarak bu yapı yönetilenlerin de karşı stratejilerinin ortaya çıkmasına sebep olmakta ve Giddens'in insan eylemciliğiyle beraber ele aldığı "denetim diyalektiği"nin oluşmasına neden olmaktadır.⁴

Giddens, birbirleriyle iç içe geçmiş ve aynı anda ortaya çıkmış olsalar da, geleneksel toplumlarda varlık gösteren devletlerin dört genel kategoriye ayrılabilirliğini dile getirmektedir. Bunların ilki, avcı-toplayıcılar ve yerleşik tarımcılar olarak sınıflandırılan yerel kabile kültürü sistemleridir. Geleneksel toplumlar, insanlık tarihinin ancak kısa bir bölümünde var olabilmişler. Ancak kimi zaman tarih öncesi yapılar olarak da nitelenen kabile toplumu sistemleri insanlık tarihi boyunca varlıklarını sürdürebilmiştir. Kabile yapısı, devlet denilen olgunun ortaya çıkmadığı, başka alanlar üzerinde denetim kurabilen devlet iktidarlarınca bilinmeyen yerlerde yaşamlarına devam edebilmiştir. Geleneksel toplumlarda, ikinci olarak, şehir-devlet sistemleri varlık göstermiştir. Bu devlet yapısı neredeyse tümüyle, bazı yalıtılmış istisnaları mevcut olsa da, kendi refahlarının dayanağı olan deniz ticaretinde dolayı "dışarıya" açılan liman kentlerine dayanmıştır. Üçüncü olarak feodal devlet sistemleri, geleneksel toplumların diğer bir türünü oluşturmaktadır. Feodalizm olarak kavramsallaştırılan bu modelin Ortaçağ Avrupa toplumları haricinde tam olarak ne derece uygulanabildiğine dair tartışmalar bulunsalar da Avrupa'da ortaya çıkan feodal devletler sistemine benzeyen sistemlerin başka bölgelerde de ortaya çıktığı kabul görmektedir. Geleneksel toplumlarda etkin olabilen en son biçim de periferilerinde varlık gösteren kabile kültürlerince tahakküm altına alınan daha küçük devlet veya bölgelerle beraber büyük emperyal oluşumların yönetimleri tarafından oluşturulan sistemdir. Giddens, geleneksel toplumların belirgin nitelikleri olan bu türlerin tümünün, modern ulus-devlet sisteminden

oldukça farklı olduğunu dile getirmektedir. Yazar, buna rağmen geleneksel ve modern olanların, kısa bir dönem de olsa bir arada bulunduklarını ifade etmektedir.⁵

Geleneksel toplum yapılarında merkezi iktidara bağlı askeri kuvvetler ne kadar güçlü bir durumda olurlarsa olsunlar, merkezi iktidarın kontrolünden kaçmayı başaran silahlı muhalefet odakları varlıklarını sürdürebilmektedir. Bu tür devletlerde, bir taraftan merkezi iktidar ve onun gücü, diğer taraftan savaşçı yerel liderlerin gücü, yağma yapan göçebelerin varlığı ve her nevi eşkıyalık eylemleri bir arada bulunmaktadır. Bu parçalı yapı, geleneksel toplumların parçalı karakter sergilediğini de göstermektedir.⁶ Bu toplum yapısında devletin idari yapısı, devlet gücünün en fazla yoğunlaştığı yerlerden uzamsal olarak uzak olan bölgelerde yerel toplumsal pratikleri içerecek kadar genişleme olanağı bulamamıştır. Bu toplumlarda, merkezi iktidarların zor aygıtları üzerindeki görece zayıf denetimi modern anlamıyla "polislik" imkânının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla da geleneksel toplumlarda, her vakit merkezi iktidarlara karşı askeri olarak potansiyel meydan okuma odaklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Yani bu devlet türünde eşkiya, yağmacı, korsan ve başka türden yerel güç odaklarının her zaman bulunduğu görünmektedir.⁷ Ancak daha sonra ortaya çıkan ağır yükümlülükler ve özellikle yerelde yapılaşmış idari özerkliğin ortadan kaldırılması, bu sefer hem muhalefetin ortaya çıkmasına hem de şiddetli bir biçimde olmasına sebep olmuştur. Bunun karşısında da devlet zor aygıtını daha fazla işlevselleştirmek ve bunlar üzerinde daha yoğun bir kontrol geliştirmek zorunluluğu hissetmiştir.⁸

Dolaylı Yönetim Anlayışından Doğrudan Yönetim Anlayışına

Charles Tilly, devlet denilen organizasyonu tanımlarken "dolaylı yönetim" ve "doğrudan yönetim" biçiminde bir ayrıma gitmektedir. Tilly'nin tezine göre yereldeki güç odakları aracılığıyla hudutları dahilindeki periferileri yönetmeyi tercih eden, tebaasının gündelik yaşamına müdahalesini asgari düzeyde tutan devlet, dolaylı yönetim biçimini uygulamaktadır. Bu biçimiyle devlet, nüfusun bütün bireylerine nüfuz etme veya onların bağlılığını sağlamak yerine, yerel iktidar sahibi olan araçlarla oluşturduğu ittifaklar neticesinde yereldeki toplumsal gruplar üzerinde tahakküm kurmaktadır. Bu sayede merkezi güç sahipleri, yereldeki aracı aygıtları vasıtasıyla yerel halktan merkeze sürekli bir kaynak akışı sağlamakta, yerel cemaatlerin günlük hayatlarına minimum düzeyde müdahale etmektedir.⁹ Merkezi devletle yereldeki halk arasında aracılık edenler; genellikle boyunduruk altına alınmış halkların ayrıcalık tanınan üyeleri olmakta ve bu yönetim katındaki seçkinler ödedikleri "haraç" ve bu halklardan elde edilen kazançlar için güvenceler sunarak, yereldeki iktidarlarını korumaktalar.¹⁰

Ancak dolaylı yönetim anlayışı, zaman içerisinde devletin, savaşlar nedeniyle kaynaklara olan ihtiyacının artış göstermesiyle değişime uğramıştır. Savaşlardaki harcamaların artması, kaynak ihtiyacını artırmış, bu durum da devletlerin, periferisi konumunda bulunan yerel bölgelerden daha çok ekonomik akış ihtiyacı duymasına sebep olmuştur. Bunun üzerine devletler, yerelden gelmesi gereken gelirinin bir kısmını paylaştığı yerel araçlardan vazgeçmiş, halkla doğrudan muhatap olmaya çalışmış, tebaasından doğrudan kaynak aktarma yoluna gitmişler. Bu durum da beraberinde doğrudan tahakküm kurmayı gerektirmiştir.¹¹ Devletler genel olarak, haraçtan vergiye, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime, boyun eğdirmeden özümlemeye geçiş sürecinde, bir taraftan yönettikleri halkı veya halkları tekbiçimli kılmaya, ulaşım ve iletişim araçları vasıtasıyla bağlar kurmaya çalışırken diğer taraftan ortak dil, din, para ve

hukuk sistemi dayatarak mevcut bölünmüşlükleri ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atmaktadır. Bu tek tipleştirme¹² çabaları, yönetilen halkların günlük sosyal ilişkilerini biçimlendiren kimliklerini tehdit eder duruma geldiğindeyse, genellikle kitlesel direniş hareketleri baş göstermektedir.¹³

Despotik İktidar Anlayışından Altyapısal İktidar Anlayışına

Micheal Mann, devleti merkezileşçiliği ve bölgeciliği, despotik ve altyapısal olarak adlandıran iki çeşit devlet iktidarıyla ilişkili biçimde tanımlamaktadır. Hem "despotik" hem de "altyapısal" şeklindeki devlet özerkliğinin "bölgesel olarak merkezileştirilmiş" bir örgütlenme şeklini sağlama konusunda ortaya koyduğu benzersiz kabiliyetin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.¹⁴ İlk anlamıyla devlet iktidarı, devlet elitleri tarafından iktidarı toplumun üzerinden kurmakta, ikinci anlamıyla devlet iktidarı devletin aracı aygıtlarıyla iktidarı toplumun içinden kurma mahareti göstermektedir.¹⁵

Despotik iktidar biçiminde, iktidar sahibi "tez kellesi vurula" diye bağırdığında, hevesini anında tatmin edebilmektedir. Despotik iktidar literatürde, aynı zamanda "iktidarın özerkliği" biçiminde de adlandırılmaktadır.¹⁶ Mann, modern öncesi devletlerin büyük bir çoğunluğunda şu İngiliz halk deyiminin genelleştiğini dile getirmektedir: "Eğer Kızıl Kraliçenin görüş hizasından uzaklaşırsan seni yakalaması zorlaşır". Yazar, bu şekilde yönetilen devletlerin "despotik" iktidarlarının yüksek, ama topluma sirayet etme anlamındaki "altyapısal" iktidarlarının çok sınırlı bir düzeyde kalmaya mahkum olduğunu belirtmektedir.¹⁷ En gösterişli despotik yöneticiler de dahil bütün yönetici elitler aslında yerelde bölgenin ileri gelenleri aracılığıyla iktidarlarını pekiştirmektedir. Bundan dolayı, bütün büyük toplumlar gerçekte "bölgesel olarak federal" bir biçimde yönetilmektedir. Askeri merkezileşme ile parçalanmakta olan federalizm birlikte düşünüldüğünde diyalektik bir durum belirlemektedir. Bu zorunlu ilişki başarılı olduğunda devletin hem altyapısal hem de despotik iktidarı artmaktadır.¹⁸

Diğer taraftan, devlet iktidarının ikinci anlamı da esasında kapitalist demokrasilerde vücut bulan, devletin sivil toplum gruplarına gerçek manada nüfuz etme ve yetki alanı içinde siyasi kararları lojistik olarak uygulama yetisi anlamında, "altyapısal iktidar" olarak adlandırılmaktadır. Devletin sivil topluma nüfuz etmesi özellikle temsili meclisler modeliyle yönetilen anayasal rejimler için önem arz etmektedir.¹⁹ Altyapısal iktidar, eski zaman toplumlarında nispeten güçsüzdür. İktidar sahiplerinin gözünün önünden uzaklaştığınız anda size ulaşması kolay değildir. Fakat bu iktidar biçimi, gün geçtikçe bütün sanayi toplumlarında güçlü bir şekilde uygulamaya koyulmuştur.²⁰ Özellikle 19. yüzyılın sonundan itibaren bürokrasi, bu zaman diliminde gerçekleşen devrimlerin de katkısıyla, devletlerin altyapısal iktidarını güçlendirecek bir biçimde belirginleşmiştir. Gelişen bürokratik yapı, merkezi iktidar sahiplerinin sivil topluma nüfuz etmesinin önemli bir unsurunu teşkil eder duruma gelmiştir. Bürokratikleşme ile birlikte, demiryolları, posta, telgraf gibi iletişim ve ulaşım araçlarıyla kitlesel eğitim, bu anlamda, birlikte düşünüldüğünde devletin altyapısal iktidarının önemi net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.²¹

Osmanlı'dan Önce Kürt Coğrafyasının Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Politik Yapısı

Kürt toplumunun sosyo-kültürünün bir gerçekliği olan aşiret olgusu, aslında Osmanlı toplumu olarak adlandırılan yapının doğu tarafının tüm bileşenlerinin etkin bir yapısı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Kürtler açısından bakıldığında aşiret fenomeni

toplumsal düzlemde Kürtlerin en önemli niteliği olarak öne çıkmaktadır. Bundan dolayı bu noktada aşiret olgusunu ayrıntılandırarak çalışmanın bu kısmına başlamak yerinde olacaktır.

Aşiret olgusu Kürt toplumunda, kendi üyelerini dış saldırılara karşı korumakla birlikte kendilerine ait gelenek ve yaşam biçimlerini sürdürmek amacıyla oluşmuş bir topluluk veya topluluklar konfederasyonu şeklinde yapılaşmıştır. Kürtlerin toplumsal örüntüsünde çok derin bir anlam ifade eden aşiret ve aşiretçilik mevhumu, aşiret mensubu Kürtler arasında daha da "özcü" bir vurguyla çok erken dönemlerde bölge ile ilgili araştırma yapanların karşısına çıkmıştır. Araştırmacılardan biri Kürtlere sorulduğunda "eşiretim" (ben bir aşiret mensubuyum) diye cevap verdiklerini, bu anlayışın farklı bir düzlemde de olsa Roma'da kadim bir anlayışın ve övünmenin bir tezahürü olan "Civis romanus sum" yani ben "Roma vatandaşım" anlayışıyla, bu çerçevede, benzerlikler taşıdığını dile getirmektedir.²² Kürt toplumunda aşiret denilen yapı, klan veya taifelerden oluşmakta, klanlar da bınemalların bir araya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Kürt aşiretlerinin liderleri reis, mir ya da beg olarak adlandırılmaktadır. Aşiretleri oluşturan daha küçük gruplardan meydana gelen klanlar ise ağaların yönetimleri altında bulunmaktadır.²³ Kürt aşiretlerinin diğer önemli bir niteliği de bireylerin aşiret olan bağlılıklarının sağlamlığı olarak belirginleşmektedir. Kürtler arasında bir realite olarak kabul gören söz konusu aşiret bağlılığı, kimilerine göre, Kürtlerde mevcut olan dine olan bağlılıktan daha güçlüdür.²⁴ Bruinessen, Kürtlerde aşiret olgusu söz konusu olduğunda, köylüler ile aşiretlerin birbirlerinden ayırmak gerektiğini, aşiretlerin toprağı nadiren işlediklerini, köylülerin ise kesinlikle askerlik yapmadıklarını, köylülerin "Guran" olarak adlandırıldığını, Guranların da fiziksel görünüşleri ve aksanlı Kürtçeleriyle diğerlerinden belirgin farklılıklara sahip olduklarını ileri sürmektedir.²⁵ Bu teze göre Kürtlerin yoğun bir biçimde yaşadığı bölgelerde aşiretlere mensup olanlar, kontrol altına almış oldukları aşiret-dış olanlardan kendisini ayırtırmakta, kendilerini farklı bir kast olarak görmektedir. Diğer taraftan Kürt aşiret yapısının işleyişi ve iç örgütlenmesi önemli oranda dış etmenlerden de etkilendiği bir realitedir. Kürt aşiretlerinin diğer aşiretler, aşiret-dışı nüfus ve devletlerle kurdukları ilişkiler bu etkenlerin başında gelmektedir. Bu noktada öne çıkan husus ise Kürt aşiretlerinin belli bir ölçüde devletin yaratımları olarak değerlendirilmesidir.²⁶

Kürt aşiretleri çoğunlukla bağlı oldukları devlet merkezlerinin periferilerinde hayat sürdüklerinden her zaman sınırlı da olsa bir ölçüde siyasal bağımsızlıklarını korumayı başarmışlar. Kürt aşiretleri özelinde gelişen merkez-periferi ilişkisi bir sarkaca benzer şekilde hareket etmiştir. Kürtlerin yaşadığı bölgeler, bağlı oldukları merkezi iktidarların zayıflayıp güçlenmesine bağlı olarak farklı toplumsal hareketlilik yaşamış ve buna göre de farklı tepkiler ortaya koymuştur. Bölgede kontrolü ele geçiren devletler, Kürt aşiretlerinin çoğunu denetim altına almayı başarmış, içişlerine karışıp onları dizayn edebilmiş, onlardan asker olarak yararlanmış, vergi toplayabilmiş ve karşılığında da aracı olarak güvenebileceği reislerini desteklemiştir. Ancak merkezi iktidarlara zayıflamaya başladığında aşiret liderlerinin merkeze bağlılıkları sürmekle birlikte olabildiğince incelmıştır. Kürt aristokrasisi, bu dönemlerde topladıkları ve bir kısmını merkeze gönderdikleri vergileri ödemeyi bırakmış, sağladıkları askeri destekleri de olabildiğince azaltma yoluna gitmişler. Söz konusu süreç kimi zaman öyle noktaya varmış ki, sürecin sonunda Kürt liderlerin bazıları bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Fakat merkezi iktidar,

kendini toparlayıp yeterince güçlendiğinde Kürt emirlerinin yeniden merkeze bağlılık göstermekten geri durmadığı anlaşılmaktadır.²⁷

Tarihsel kayıtların ortaya koyduğu bilgi ve belgelere bakıldığında Kürt sosyopolitiğinin, toplumsal ve siyasal örgütlenme açısından 10. yüzyıla kadar emirlik düzeyini aşabilen bir politik yapı ortaya çıkaramadığı görülmektedir. Fakat bu tarihten sonra Arap tarihçilerin verdikleri bilgilere göre Transkafkasya'nın doğusunda Kur ve Dicle nehirleri arasında Şeddadiler (951-1075); "Doğu Kürdistan" olarak adlandırdıkları bölgenin içinde yer alan Hamedan şehri dolaylarında diğer Kürt aşiretleri üzerinde önemli ölçüde hakimiyet kurmuş olan Hasanvayhi (959-1095) isimli bir Kürt hanedanı ile "Kuzey Kürdistan" olarak adlandırılan bölgenin içinde yer alan Diyarbakır yakınındaki Mayyafarikin'de önemli bir hakimiyet alanı oluşturan başka bir Kürt hanedanı olan Mervaniler (984-1083) emirlik düzeyini aşan siyasi birimler inşa etmeyi başarmışlar.²⁸ Bu tarihlerde Müslüman Arapların, Kürt coğrafyasına iyice yerleştikleri anlaşılmaktadır. Ancak Kürtler, her ne kadar belli bir süre sonra onlara ve onların akınlarına alışmış kimi zaman onlarla karışmışsa da Arap aşiretleriyle hiçbir biçimde bütünleşmemişler.²⁹ Bu dönemde de birçok Kürt aşireti görece özgür bir yaşam sürmeye devam etmiştir.³⁰ Bu dönemlerde önemli bir Kürt hanedanı olan Eyyübi hanedanı da tarih sahnesine çıkmıştır. Fakat bu hanedan daha çok İslam kimliğiyle bilinir kılınmıştır. Haçlılara karşı yürüttüğü mücadelelerle bilinen Selahaddin Eyyubi zamanında Eyübbiler hanedanlığı devlet sahibi olmuş, Selahaddin de bu devletin hükümdarlığını yapmıştır. Eyyubi hanedanı 1171 ve 1260 yılları arasında Mısır ve Suriye topraklarının da içinde olduğu bölgede hüküm sürmüştür. Özoglu, Eyyubilerin, Mervanilerden daha sofistike bir devlet yapısı ortaya koyduklarını fakat geniş sınırları olan topraklara hükmetmelerine rağmen Kürtlerin çoğunlukla yaşadığı bölgelerin sadece küçük bir parçasını yönettiklerini bundan dolayı da bu devleti bir Kürt devleti olarak nitelendirmenin çok kolay olmadığını ileri sürmektedir.³¹

Kürt sosyo-politiği özellikle 13. yüzyılda batıya doğru harekete geçen Moğolların her tarafı istila etmesi ve bu sırada Kürt aşiret reislerini kılıçtan geçirmesiyle ciddi bir değişime uğramıştır. Bu süreçte Kürt aşiretleri büyük bir parçalanma dalgasına kapılmış, Kürt toplumsal örüntüsü küçük küçük aşiretlerin belirgin hale gelmesiyle çok parçalı bir yapı arz etmeye başlamıştır. Moğol imparatoru Timur'un, Bağdat ve Diyarbakır'ı istila etmesi, ayakta kalmayı başaran Kürt beylerini ortadan kaldırmasıyla bu süreci daha da dramatik bir noktaya taşımış, Kürt beyleri tarafından yönetilen coğrafyanın idaresinin bölge dışında gelen Timur'un adamlarına bırakılmasına yol açmıştır.³²

Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle İlişkisi ve Geleneksel Kürt Politikası (1514-1830)

Kürt coğrafyasının kaderi bir nevi Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu dönemde yaşanan taht değişikliğiyle yakın bir ilişki içinde olmuştur. Özellikle Yıldırım Beyazıt'ın yerine oğlu Yavuz Selim'in 1512 yılında tahta çıkması ve imparatorluğun dış politikasında ciddi bir değişikliğe giderek yüzünü doğuya çevirmesi Kürtleri doğrudan etkilemiştir.³³ Yavuz Selim, tahta çıkar çıkmaz İran'ı gözüne kestirmiş, bulduğu ilk fırsatta İran şahı İsmail'e karşı harekete geçmiş, 1514 yılında bugünkü Erzincan ile Tebriz'in tam ortasında yer alan Çaldıran ovasında savaşa tutuşmuş, ülkenin başkenti Tebriz de dahil birçok bölgesini ele geçirmiştir.³⁴ Bu dönemde İdris-i Bitlisi'nin arabuluculuğuyla Kürt aşiret liderleri Osmanlı Devletinin desteklemiştir. Bu destek Osmanlı padişahı payitahta döndükten sonra da devam etmiş, söz konusu bölgede yaklaşık 10.000 Kürt gönüllüsü toplayan Bitlisi'nin himmetiyle Safevilerin yeniden kuşatma altına aldığı Diyarbakır

kurtarılmıştır.³⁵ Kürtlerin desteğiyle kazanılan bu savaş, Osmanlı'ya Mısır fethinin kapılarını açmıştır.³⁶

Bu savaş esnasında İdris-i Bitlisi, Çemişgezek, Palu, Çapakçur, Bitlis, Hasankeyf, Hizan, Cezire ve Sasun'da mukim Kürt emirliklerini bir araya getirmeyi başarmış, Kürtlerden oluşan geniş bir askeri yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bitlisi'nin Kürt beylerini ikna etmesi ve Osmanlı'ya bağlılıklarını sağlamasından ziyadesiyle memnun kalan Yavuz Selim, Bitlisi'ye Osmanlı egemenliğine giren Kürt coğrafyası için idari bir çerçeve oluşturmakla görevlendirmiştir.³⁷ Bunun üzerine çalışma yapan Bitlisi, bölgedeki Kürt beylerinin birbirine eşit olduğunu ve hiçbirinin diğerinin önünde eğilmek istemeyeceğini, Safevilerden gelecek Kızılbaş tehdidine karşı³⁸ birlik içinde olacak etkili bir mücadele ortaya koymak için yetkiyi bölgedeki tüm mirlerin itaat edeceği merkezden atanacak birine verilmesinin daha uygun olacağını teklif etmiştir. Bu teklif, Osmanlı padişahı tarafından kabul edilmiş, Bıyıklı Mehmed Paşa, Kürdistan beylerbeyi olarak atanmıştır.³⁹ Bölgenin neredeyse tamamını 1515 yılına kadar söz konusu paşa tarafından Osmanlı sınırlarına dahil edilmiştir.⁴⁰ Kürt coğrafyasının denetimini ele alan Osmanlı merkezi iktidarı,⁴¹ bünyesine aldığı halkların en büyüklerinden biri ve çoğunlukla Müslüman olan Kürtlerle "özel" bir ilişki geliştirmeyi tercih etmiştir. Bölgenin otokton halklarından biri olarak kabul edilen ve kendi özgülünde bir yaşam inşa etmeyi başarmış olan Kürtler, Osmanlı yönetiminde kendilerine has sosyo-kültürel ve sosyo- politik varlıklarını sürdürmüştür. Kürtlerin bölgedeki öneminin farkına erken varan Osmanlı, Kürtlerle karşılıklı çıkara dayalı sağlam bir ilişki geliştirmiş, Kürtlerin uzun süre boyunca ayrı bir halk olarak yaşamlarını sürdürmelerine katkıda bulunmuştur.

Osmanlı'nın geleneksel yönetim sistemi de bu noktada Kürtlerle merkezi iktidar arasında gevşek bir ilişkinin kurulmasına imkan vermiştir.⁴² Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer devletlerde de olduğu gibi, merkezden periferiye doğru gidildikçe devletin otoritesi doğal olarak azalma eğiliminde olmuştur.⁴³ Merkezi bir imparatorluk görünümünde olan Osmanlı, merkezinin çevresinde de bir çeşit özerk idari yapılanmaların ortaya çıkmasına müsaade etmiştir. İmparatorlukta ortaya çıkan bu idari özerklik durumu zaman içinde devletin fetihçi karakteri nedeniyle çeşitlenmiştir.⁴⁴ Osmanlı'da esas itibarıyla homojen olmayan yönetim sistemi, merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi idari anlayış üzerinde inşa edilmiştir. Osmanlı'daki bu örgütlenme modeli merkez ile çevre arasındaki gelişen ilişkiler düzleminde tarihsel olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilişki bir "özümseme" veya "baskı kurmak"tan ziyade bir eklemlenme ilişkisi biçiminde tezahür etmiştir.⁴⁵ Osmanlı bu siyasası çerçevesinde Kürt bölgelerinde doğrudan yönetim modelini çok uygulamamış, aşiret liderleri vasıtasıyla bölgeyi yönetme yöntemini, yani dolaylı yönetim anlayışını tercih etmiştir. Aslında bu yönetim anlayışı yalnızca Osmanlı'nın bölgeye gelişleriyle ortaya çıkmış bir anlayış da değildir. Daha öncede Kürt bölgelerinin bir bölümünü topraklarına dahil eden büyük devletlerin çoğu, her zaman olmasa da, "bu bölgede bazılarının neredeyse antik çağdan kalma olduğu, çeşitli büyüklükte ve örgütlenme düzeylerinde devlet-benzeri birimler olan birçok emirlikler" yoluyla Kürtleri yönetmeyi tercih etmiştir.⁴⁶

Osmanlı'nın bölge için tercih ettiği yönetim anlayışı bölgede yerel iktidarı ellerinde bulunduran Kürt beylerinin de tercih ettiği bir model olmuş, beyler bu siyasadan faydalanarak bölgelerinde hem büyük servet edinmiş hem de güçlerine güç katmıştır.⁴⁷ Bruinessen, Janet Klein ve Reşad Kasaba gibi araştırmacıların ortaya koyduğu şekliyle

aşiretler yerelde bölgesel hegemonik bir güç olmak için rakipleri pozisyonunda bulunan diğer aşiretlere karşı bazen devletleri yöneten iktidarlara benzer biçimde dış desteğe ihtiyaç duymuş, elde ettikleri bu desteği gerek duyduklarında rakiplerine karşı kullanmışlar.⁴⁸ Merkezi iktidarla geliştirdikleri ilişkiler neticesinde daha da güçlenen aşiretler beyleri, bölgelerinde yaşayanlar için çok büyük tehlike arz etmiş, bu bölgede yaşayan köylülerin hayvanlarını, ürünlerini, hatta canlarını dahi tam olarak koruma olanağı kalmamıştır.⁴⁹

Osmanlı merkezi iktidarıyla Kürt beyleri arasında varılan anlaşma çerçevesinde Kürtlerin yerel statüleri aynı şekilde devam ettirilmiş, topraklar kendilerine tımar olarak verilmiştir. Bunun karşılığında Kürt mirleri, merkezi iktidara her yıl belli bir miktar para⁵⁰ ödemekle yükümlü kılınmış ve sultanın ordusuna da askeri birlikler sağlama görevini üstlenmişler.⁵¹ Osmanlı merkezi iktidarı ile onun siyasal hegemonyasının taşra uzantısı⁵² konumundaki Kürt beyleri arasında yapılan bu anlaşma neticesinde Kürt mirlerinin imparatorluk içerisindeki idari statüleri daha önceki biçimiyle aynen devam etmiştir. Osmanlı, Kürt beylerine kapsamlı bir özerklik imkanı tanınmış, Osmanlı merkezi iktidar ile yerel Kürt beylikleri arasında oldukça gevşek bir yönetsel ilişki garanti altına alınmıştır.⁵³ Kürt beyliklerinin, imparatorluğun merkezi iktidarıyla yaptığı anlaşma neticesinde hem "de jure" hem de "de facto" olarak elde ettikleri özerk statü Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen tanınmış ve bu ilişki sonucunda ortaya çıkan ikili yapı 19. yüzyılın ilk çeyreğine dek sürdürülmüştür.⁵⁴ Söz konusu durumun devlet olma fikriyle tam bağdaşmadığını iddia eden kimi yazarlara göre Osmanlı'nın merkezi iktidar gücünün dizginlerini yerel Kürt beylerine vererek yanlış yapmıştır.⁵⁵ Fakat bu düşüncüyü kabul etmeyen Barkey, devletlerin yönetim anlayışında sahip olduğu esnekliğin zayıflıktan ziyade, güçlü olmanın bir göstergesi olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Kürt coğrafyası, Osmanlı topraklarına dahil edildikten sonra on sekiz (18) idari birim olarak yapılandırılmış ve Kürt mirlerinin yönetimine bırakılmıştır. Bu idari birimler, eyalet olarak adlandırılmış ve iki şekilde varlıklarını devam ettirmişler. Kürt beylerinin yönetimindeki bu idari birimlerin yedisi Osmanlı merkezi iktidarı tarafından "ümera-yı ızam" yani bölgenin büyük beylerinin yönetiminde bulunan eyaletler olarak kaydedilmiştir. Nispeten büyük olan bu idari birimlere yollanan hük-m-i şeriflerde "alamat-ı şerife itimad edesiz" ibaresi yerine "siz" şeklinde hitap edilmiştir. Bu yedi idari birimin yöneticisi konumunda bulunan Kürt beyleri, Osmanlı sisteminde mevcut olan klasik sancakbeyleri ve bu sancakbeylerine denk tutulan diğer Kürt beylerinden farklı ve daha yüksek bir konuma sahip olmuşlar.⁵⁷

Kürt aşiret liderlerinin Yavuz Selim zamanında elde ettiği ayrıcalıklar Kanuni Süleyman zamanında da aynı şekilde sağlanmıştır. 1536 yılında Kürtlerin çoğunluk oluşturdukları bölgede Osmanlı politikasını düzenleyen bir ferman yayınlanmıştır.⁵⁸ Bu ferman ile Yavuz Selim zamanında İran Kızılbaşlarına karşı savaşarak devlete faydalı hizmetlerde bulunmuş, o dönem itibarıyla de halen devlete hizmet etmeye devam etmekte olan, özellikle Serasker İbrahim Paşa'nın en son İran seferine dahil olarak Kızılbaşların yenilgiye uğratılmasında yararlı olan Kürt beylerine, Osmanlı'ya karşı takındıkları "öz kulluk ve dilaverlikleri" ve bu beyler tarafından daha önce yapılmış müracaat ve istirhamlar da dikkate alınarak, Kürt beylerinin ellerinde ve tasarruflarında tuttıkları eyalet ve kaleler eskiden olduğu gibi yine yurtları ve ocakları olarak kendilerine beratlarla ihsan edilmiş, yine kendilerinin mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri,

şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle beraber babadan oğula intikal edecek biçimde kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir.⁵⁹

Kürt beyleri bu ayrıcalıkları o kadar alıştılar ki 17. yüzyılda merkezden atanan taşra valilerinden ziyadesiyle rahatsız oldular. Bu durum 1632-33 yılları arasında Aziz Efendi tarafından hazırlanan belgede de tezahür etmiştir. Belgede yer alan bilgilere göre Kürt beyleri, Osmanlı merkezi iktidarı tarafından atanan taşra valilerinin, kendilerine daha önce sunulmuş ayrıcalıklara karşı mütecaviz davranmalarından tepki ortaya koymaktadırlar. Sultan IV. Murad'a sunulmak üzere hazırladığı "Nasihatname" adlı belgede durumun ciddiyetini fark ettiği anlaşılan Aziz Efendi, sultanı diplomatik bir dille uyarılmış, söz konusu durumun devamının Osmanlı'nın Kürtleri Safevilere kaptırma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağına altını çizmiştir.⁶⁰ B konuyla ilgili uyarıları dikkate aldığı görülen IV. Murad, 1632-33'te çıkardığı bir dizi ferman ile Kürt beylerinin ırsi haklarını pekiştirmiş, merkezi iktidar tarafından atanan askeri yetkililer ile valilerin Kürt beylerini taciz ve istismar etmelerini yasaklamıştır. Bu fermanların birinde sultan şunları ifade etmiştir: *"Allah Kürdistan'ı imparatorluğumu şeytani İran yecücünün fesatlarına karşı güçlü bir set ve demirden bir kale gibi korunması için yarattı"*. Başka bir fermanla ise Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu için ne anlam ifade ettiğini şu ifadelerle açıklamıştır: *"Kürt kumandanlar Osmanlı devletinin sadık ve vefalı dostlarıdır ve büyük atalarımızın yüce zamanlarından bugüne kadar tahta övgüye değer çeşitli hizmetlerde bulunmuşlar, hesapsız çabalar göstermişlerdir; dolayısıyla imparatorluğu koruma çabası onlara saygıyla ve özenle davranılmasını gerektirir"*.⁶¹

Ancak 17. yüzyıldan sonra söz konusu durum değişmeye başlamış özerk Kürt emirlikleri her ne kadar mevcudiyetlerini sürdürmeyi başarmış olsa da, merkezi iktidarın otoritesini büyük ölçüde artırmasıyla Osmanlı idari sistemi ile bütünleşmeye başlamışlar.⁶² Başka bir ifadeyle Kürt sosyo-politiği, merkezi otoriteye karşı gittikçe daha fazla güç kaybı yaşamış ve tedrici olarak ciddi bir değişime uğramıştır. Bu durum 1800'lü yıllardan evvel bile kimi Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasına ve Kürt mirlerinin yerine merkezden atanan yöneticilerin almasına kadar varmıştır.⁶³ Fakat buna rağmen söz konusu idari yapılanma teoride de olsa 19. yüzyıl ortalarına değin Osmanlı yönetim sisteminin içinde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Hatta Kürt mirleri kimi zaman, özellikle de 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, *"de facto"* bir özerklik bile elde etmişler.⁶⁴

Merkeziyetçilik Bağlamında Osmanlı'nın Yeni Kürt Siyasası (1830-1847)

Osmanlı'nın Kürt periferisindeki güç dengesi 19. yüzyılda önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel olarak Kürt beylerine bırakılmış olan Kürt coğrafyasının yönetimi zamanla kimi bölgelerde merkezi iktidarın eline geçmiş ve 19. yüzyılın başından itibaren otorite bazı bölgelerde merkezi iktidarın eline geçerken bazı bölgelerde Kürt beylerinin elinde kalmaya devam etmiştir.⁶⁵ Kürt beylerinin kontrollerindeki bölgeler, neredeyse devletlerin sahip olduğu bir çok özelliği barındırır hale gelmiş, Bruinessen sözleriyle, hatta bu yapılar kimi devletlerden de daha gelişmiş bir politik sistem oluşturmayı başarmıştır.⁶⁶ Fakat bu süreç merkeziyetçiliği siyasasının merkezine oturtan II. Mahmud'un iktidarda muktedir hale gelmesine kadar sürebilmiştir.⁶⁷ Kürt coğrafyasında esas değişim 1830'lü yıllardan itibaren gerçekleştirilen yönetsel reformlardan sonra ortaya çıkmıştır. Kürt beylerinin kontrol ettiği coğrafyanın büyük bir kısmı bu süreçte doğrudan merkezi otoritenin kontrolüne alınmıştır. Ancak bu durumu kabul etmeyen ve söz konusu anlayışa

karşı direnen Kürt beyleri de olmuş, irsi olarak kendilerine bırakılan ve şimdi ellerinden alınmak istenen imtiyazlar için ayaklanmışlardır. Bunlardan bazıları kontrol ettikleri alanları genişletmeyi başarmış, neredeyse bağımsızlıklarını ilan edecek noktaya varmışlar.⁶⁸

Kürt coğrafyası II. Mahmud'un tahta çıktığı 19. yüzyılın başlarında neredeyse yarı bağımsız bir konuma gelmiş Kürt beyleri tarafından yönetilmektedir. Bu durum aynı şekilde Anadolu genelinde de bir tezahür bulmuş, kendi bölgelerinin güçlü aileler merkezi iktidarın işlevlerini üstlenmekte, bazı beyler de kendilerini fiilen bağımsız yöneticiler (derebeyi) konumunda görmekteler. Merkezi iktidar tarafından atanan kimi valiler başına buyruk hareket etmekte, İstanbul'daki yönetici elitleri dikkate almamaktadır. Benzer süreç Mısır'da da yaşanmaktadır. Kısa süreliğine de olsa Fransız işgalinden (1798-1801) kurtulan Mısır'ın yönetimini, Mehmet Ali Paşa (1805-1848) üstlenmiş, zamanla merkezden neredeyse fiilen bağımsız hareket edecek kadar kendisini güçlü hissetmiştir.⁶⁹

Yerel iktidar odaklarıyla sarkaca benzer bir sosyo-politik yapı inşa etmiş olan Osmanlı merkezi iktidarının zayıf kaldığı bir dönemde tahta çıkan II. Mahmut, 1806'da başlayıp 1812'ye kadar devam eden Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yönetimi merkezileştirme politikasına yönelmiş, yerel muktedirlere karşı askeri hareketler başlatmıştır. Merkezileştirme siyasasını kabul etmeyip isyan eden beyler/derebeyleri ile merkezden atanıp zamanla güçlenen paşalara karşı başlatılan askeri girişimler başarılı olan sultan, onların yerine merkezden atmalar yaparak iktidarlarını sonlandırmıştır. Süreci kontrol eden II Mahmut, 1826 yılına gelindiğinde Anadolu'daki derebeylerin büyük kısmına boyun eğdirmeyi başarmıştır. Bundan sonra sıra bölgelerinde ziyadesiyle güçlenmiş bulunan Kürt beylerine gelmiş ve sultan bu görevi bir dönem Sivas valiliği de yapmış olan Reşid Paşa'ya tevdi etmiştir.⁷⁰

Kürt coğrafyası II. Mahmut'un 1934 yılında Mehmed Reşid Paşa komutasında hazırlanan güçleri bölgeye sevk etmesi ve Kürt beyleriyle hanedanlarını şiddetli bir biçimde cezalandırma yoluna gitmesiyle ağır koşullar altına girmiştir. Bu hareket neticesinde birçok Kürt miri hanedanlarıyla birlikte ortadan kaldırılmış, yerel iktidar doğrudan merkez tarafından atanan yöneticiler vasıtasıyla merkezi iktidarın denetimine girmiştir. Fakat Garzan, Cizre ve Hakkâri bölgelerini kontrol eden bulunan Kürt beylerinin iktidarlara bir süre daha devam etmiştir.⁷¹

Cizre bölgesini kontrol eden Bedirhan Bey, bir şekilde Osmanlı merkezi iktidarının sahiplerini ikna etmiş, Cizre bölgesinin kendisine bırakılmasını sağlamıştır. Fakat o güne kadar irsi olarak bölgeyi yöneten Cizre beyleri, bu tarihten sonra artık Cizre hakimi olarak değil, Cizre ve Botan Mütessellimi⁷² yani vali veya devlet hazineleri adına bölgeyi yönetmeye başlamışlar. Cizre beyleri, uzun zamandan beri sahip oldukları "mefrezü'l-kalem" ve "maktu'ül-kadem" statülerini kaybetmiş, mütessellimlik kurumu vasıtasıyla bu bölge de Osmanlı'nın klasik sancak sisteminin bir parçası haline getirilmiş, bölge irsi olma vasfını kaybetmiştir.⁷³

Bu dönemden sonra mütessellim olarak bölgeyi yönetmeye başlayan Bedirhan Bey, 1839'de patlak veren Nizip Savaşı'nda merkezi ordunun hizmetine girmeyi de kabul etmiş, askeri komutan olarak savaşta görev almıştır. Savaşta Osmanlı güçlerinin yenilmesi üzerine Bedirhan Bey, mahiyetindeki kuvvetleriyle beraber bölgesi Cizre'ye çekilmiştir. Osmanlı merkezi iktidarının askeri olarak güçsüzlüğüne bizzat şahit olan Bedirhan Bey, bu tarihten sonra bu durumdan istifade etmeye çalışmış, gücünü artırmak için daha fazla uğraşmıştır.⁷⁴ Benzer tespitler yapan ve bir dönem Osmanlı ordusunda görev de yapan

Prusyalı mareşal Helmuth von Moltke (1800-1891) savaş sonrası Kürt coğrafyasının durumunu şu şekilde ortaya koymaktadır: *“Nizip'te yaşanan günden sonra padişahın daha yeni mağlup edilmiş, ama asla tam olarak tabi kılınamamış olan Kürt halkı üzerindeki egemenliği fiilen son buldu. Dağların sakinleri üzerinde artık gücü yoktu, bu nedenle onları rahat bırakmak zorunda kaldılar”*.⁷⁵ Dönemin mecmualarından Takvim-i Vekayi gazetesinin de ifade ettiği gibi Bedirhan Bey bundan sonra *“kendüyi hükümet-i müstakile tahtında tutarak”* bağımsız bir hükümdar şeklinde kendini görmüş ve öyle davranmıştır.⁷⁶

Reşid Paşa'nın başlattığı askeri hareketlerle Kürt beylerinin kanlı bir şekilde tasfiye edilmesinden sonra bölgede geçici olarak sağlandığı düşünülen sükûnet, Bedirhan Bey'in 1843-46 yıllarında Hakkâri bölgesindeki Süryanilerle meskun Tiyari ve Txobe sancaklarına karşı harekete geçmesiyle bozulmuştur. Söz konusu bölgede yaşayan Hristiyanlara karşı girişilen hareket bir katliamla neticelenmiştir.⁷⁷ Bölgedeki karışıklık ilk olarak 1843 yılında Hakkari bölgesinin ırsi yöneticisi Nurullah Bey'in yardım çağrısına Bedirhan Bey'in olumlu yanıt verip bölgedeki Nesturîlere saldırmasıyla başlamıştır.⁷⁸ İddialara göre Bedirhan, Hristiyanlarla meskun olan Tiyari sancağına girmiş,⁷⁹ sancağın her tarafını yakıp yıkmış, bölgedeki Hristiyan nüfusun neredeyse yarısını kılıçtan geçirmiştir.⁸⁰ Saldırı neticesinde binlerce Nesturî öldürülmüş, kadın ve çocuklar esir alınarak pazarlarda satılmıştır. Avrupa kamuoyunun baskısıyla söz konusu katliama karşı harekete geçen Batılı güçler, katliamdan Osmanlı İmparatorluğu'nu sorumlu tutmuş ve merkezi iktidardan Bedirhan Bey'i derhal cezalandırmasını talep etmişler. Fakat Osmanlı Devleti, gelen tepkilere rağmen ilk başlarda Bedirhan Bey'i cezalandırmaya yanaşmamış hatta kendisi de 1846 yılında Txobe sancağındaki Hristiyanlara⁸¹ saldırmış, benzer bir olayın daha yaşanmasına yol açmıştır.⁸²

Bedirhan Bey, söz konusu tarihlere Botan emirliği olarak idari sisteme dahil edilen bölgeyi aşan bir coğrafyada nüfuz alanı oluşturmuş ve görece modernliğiyle bölgede ön plana çıkmayı başarmıştır.⁸³ Kendisine bırakılan bölgenin dışına taşan bir güç inşa etmeyi başarmış olan Bedirhan Bey, zamanla nüfuzunu Kürt coğrafyasının neredeyse her tarafına ulaştırmış ve bölgede çok güçlü bir pozisyon elde etmiştir. Elde ettiği gücü ve içinde bulunan koşulları değerlendiren Kürt Beyi, merkezi iktidardan gelen emirleri bazen dikkate almamış bazen de emirlere karşı çıkmıştır.⁸⁴ Durumun farkında olan merkezi iktidar, önlem olarak Musul valisi Mehmed Paşa'yı öne çıkarmıştır. Paşa, bölge için yeni bir idari düzenleme önerisinde bulununca da Bedirhan Bey isyan etmiştir. Bunu üzerine ağır silahlarla donatılmış Osmanlı ordusu isyanı bastırmak üzere harekete geçmiştir.⁸⁵ Diğer taraftan Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa komutasındaki askerler de 1847'in Mayıs'ında Diyarbakır üzerinden Bedirhan Bey'in kontrolünde bulunan Cizre bölgesine saldırmaya başlamıştır. Bu dönemde Kürtler arasında kronik hale gelen bir mevzu daha zuhur bulmuş, daha önce Bedirhan Bey'in de diğer Kürt liderine karşı devletin yanında yer alması gibi, kuzeni İzzeddin Şir⁸⁶ ile birlikte kimi Kürt beyleri Osmanlı güçleriyle birleşerek Bedirhan Bey'e bağlı güçlere karşı saldırıya geçmişler. Kendisine karşı harekete geçen güçlere karşı pek bir varlık gösteremeyen Bedirhan Bey, ağır bir yenilgi almaktan kurtulamamıştır.⁸⁷ İsyanın başarısızlığa uğraması üzerine Bedirhan Bey ve müttefiki Han Mahmud 4 Temmuz 1847'de teslim olmayı kabul etmiş,⁸⁸ bunun üzerine söz konusu kişiler payitahta gönderilmişler.⁸⁹ Osmanlı merkezi iktidarıyla kurduğu girift ilişki ve bölgede devletin yanında aldığı tutumu sayesinde ağır bir cezaya çarptırılmayan Bedirhan

Bey ve avenues⁹⁰ Osmanlı payitahtında izzet ikram görmüştür. Ancak sürgün olmaktan da kurtulamamıştır.⁹¹ Bu olaydan sonra Kürt coğrafyasında emirlikler sayfası kapanmış, yeni bir dönem başlamıştır.⁹²

1847 yılının 26 Temmuz'unda toplanan Meclis-i Has, bölgede gelişen olaylarla Bedirhan beyin isyanını değerlendirmiş, meclisin aldığı karar Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından bir tezkere haline getirilerek Sultan Abdülmecid'e sunulmuştur: '(Meclis-i Has'ta) velinimetimiz padişahımız efendimize böyle nice nice fetihler (nasip olması dileğinde bulunulmuştur)... Görünüşte yüce devletin, ama aslında bir takım zalim ve serkeşlerin elinde olan Kürdistan'ın tamamının fethi⁹³ sonuçta, çeşitli yararlar sağlayan ve devletin de çıkarına olan bir vak'a-i hayriye olduğu kuşkusuz olduğundan, bütün hazır bulunanlar teşekkür ve iftiharla padişaha uzun ömür dileklerini tekrar etmişlerdir.'⁹⁴

Kürt coğrafyası açısından bir dönüm noktası mesabesinde olan Bedirhan Bey İsyanı'ndan sonra sıra bölgenin diğer Kürt beylerine gelmiştir. Önce Hakkari'ye çekilen ama devlet yetkililerinin uyarısı üzerine Van'a geçen Nurullah, 1848 yılında merkezi iktidarın askeri hareketine maruz kalmıştır. Bölgede saygı gören dini liderlerin başında gelen Seyid Taha'nın aracılık etmesiyle Nurullah da nihayetinde teslim olmuş ve Osmanlı payitahtına gitmiştir. Böylece Cizre'den sonra neredeyse beş yüz yıllık bir yerel iktidar tecrübesine sahip bulunan Hakkari beyliği de ortadan kaldırılmış, yönetim sistemi içerisine dahil edilmiş ve tarihin sayfaları arasına karışmıştır.⁹⁵ Merkezi iktidarı 1851 yılında ise Süleymaniye'deki Kürt yönetimine karşı harekate başlamış, İsmail Paşa merkez tarafından Süleymaniye kaymakamı olarak atanmış ve Süleymaniye o andan itibaren merkezi iktidar tarafından doğrudan yönetilen bir idari birim haline getirilmiştir.⁹⁶

Osmanlı ordusunun bölgede denetimi yeniden sağlanmasından sonra Kürt bölgelerinde ilk kez devlet vergi de toplamaya başlamıştır. Kürt bölgelerinde yaşayanlar için bu durum, daha önce hiç yaşamadıkları bir deneyim olmuştur. Aydın ile Verheij'e göre Kürt emirliklerinin kaldırılmasıyla birlikte Kürtler merkezi iktidara vergi ödeyerek Osmanlı "vatandaşı" olmayı deneyimleme başlamışlar.⁹⁷ Osmanlı merkezi iktidarı, bölgede vergileri toplamak için çok sıkı önlemler almış, Hazro'daki merkezi iktidarın temsilcisinin de uyguladığı ve dile getirdiği gibi vergilerin miktarını yüksek tutmuş, bölge halkının itaati bu yolla sağlamaya çalışmıştır. Brant'ın da ifade ettiği gibi bu anlayış, tipik Osmanlı devlet anlayışını yansıtmaktadır.⁹⁸ Bruinessen ise Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasından sonra Kürt bölgesinde ortaya çıkan durumun "anarşi ve kaos" halini aldığını dile getirmektedir.⁹⁹ Bölgedeki emirlik yapısının ortadan kaldırılmasından sonra düzen yerine karışıklık hakim olmaya başlamıştır. Reynolds'un da belirttiği gibi bu dönemden sonra merkezi iktidarın politikalarının da etkisiyle bölgede birbirleriyle mücadele halinde bulunan birçok küçük özerk yapı ortaya çıkmıştır. Yazar, bu geleneksel güç yapısının ortadan kaldırılmasıyla oluşan boşluğu, bölgede yeterince meşru bir karşılık bulamayan ve zayıf bir örgütlenmeye sahip olan merkezi iktidar tarafından doldurulamadığını, devletin merkezileşme çabalarının doğuda yalnızca daha çok karışıklığa yol açtığını iddia etmektedir.¹⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu, 1847 yılında Bedirhan Bey İsyanı'nı bastırdıktan sonra "Kürdistan Eyaleti" namıyla bir idari yapı oluşturmuştur.¹⁰¹ Kürtlerin yaşadığı alanların bu şekilde eyalet haline getirilmesi, Osmanlı'nın ülke sathında yaymaya çalıştığı merkezileşme ve doğrudan yönetim anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. İmparatorluk yönetimi, 1850'lerin başlarına kadar Anadolu

genelinde 18 eyalet kurmuş, Kürtlerle meskun bölgelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan eyalet de bunlardan birisi olmuştur.¹⁰² Yani Osmanlı toprakları dahilinde, 19. yüzyılda "Kürdistan" tabiri yönetim sistemi içinde idari bir birim haline getirilmiştir.¹⁰³

SONUÇ:

Bu çalışmada Osmanlı merkezi iktidarının Kürtler ile geliştirdiği ilişki ve bu ilişkinin araçları dönemin Kürt periferisinin sosyo-politik ve sosyo-kültürel koşullarına odaklanarak, analitik bir perspektifle literatürde var olan kuramlardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma ayrıca Osmanlı merkezi iktidarının geleneksel olarak geliştirdiği Kürt politikası ve bu politikanın tarihsel süreç içerisinde yaşadığı kopuş-sürekliliklere dikkat kesilmiştir. Bu bağlamda merkezi iktidarın, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap vermek üzere geleneksel Kürt siyasasında bazen değişikliklere gittiği bazen de kopuşlara yol açacak kadar radikal adımlar atmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Merkezi iktidarın Kürt beyleriyle geliştirdiği ilişki, esas itibarıyla, karşılıklı menfaate dayalı bir zemin üzerinde yükselmiş, devletin Kürt beylerini aracı kılarak Kürt coğrafyasını kontrol ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Kürt beyleri vasıtasıyla bölgeden vergiler toplamış, ihtiyaç duyduğu askerleri temin etmiş ve doğudaki sınırlarını dışarıya karşı tampon bölge haline getirdiği bu bölge vasıtasıyla korumuştur. Diğer taraftan Kürt beyleri de merkezi iktidarla geliştirdiği ilişki ve bu ilişki sayesinde elde ettiği ayrıcalıklarla yerel iktidarlarını sağlamlaştırmış, merkezi iktidardan aldığı destek ile bölgesel kontrollerini meşrulaştırmış, bu gücü bölgedeki rakiplerine karşı üstünlük aracı olarak kullanmaktan geri durmamışlar. Dolayısıyla merkezi iktidar ile yerel Kürt iktidarı arasındaki ilişki, esas itibarıyla, diyalektik (çatışmacı) olmaktan ziyade dikotomik (ikili) bir şekilde mesafe katetmiştir. Ancak bu yapı üzerine inşa edilen söz konusu ilişki daha çok Kürt periferisinin beylerinin merkezi iktidara bağımlılığı biçiminde fakat birbirini tamamlayan bir anlayışla gelişmiştir. Bununla birlikte söz konusu ilişkinin diyalektik zemininin olmadığı anlamına da gelmemektedir. Çünkü karşılıklı çıkara dayalı gelişen ilişkide zaman zaman çelişkiler de yaşanmıştır. Merkezi iktidarın zayıfladığı dönemlerde Kürt periferisinin beyleri harekete geçmiş, bu durumdan faydalanarak pozisyonlarını güçlendirmiş, nüfuzlarını artırmışlar. Buna karşın merkezi iktidar güçlenmesi Kürt beylerinin merkezi iktidarın egemenliğini olan "*sadakatini*" artırmıştır. Başa bir ifadeyle dile getirirsek Osmanlı merkezi iktidarıyla yerel Kürt iktidarı arasındaki ilişki tarihsel olarak süreklilik içinde kopuşlar yaşayan, ancak kopuşlarla birlikte süreklilik de yakalayan kimi zaman diyalektik zemini de olan ama daha çok ikili bir yapı şeklinde, Kürt tarafının daha çok bağımlı olduğu, birbirini tamamlayan bir ilişki olarak somutlaşmıştır.

16. yüzyılda Yavuz Selim ile başlayan ve esnek bir zeminde devam eden ilişki, 19. yüzyılda II. Mahmud'un merkeziyetçi bir yönetim anlayışı takip etmeye başlamasıyla değişime uğramıştır. Merkezi iktidar, geleneksel Kürt politikasında değişikliğine gitmiş, irsi Kürt emirlik yapısını ortadan kaldırmıştır. Başka bir ifadeyle Osmanlı merkezi iktidarı, 16. yüzyıldan itibaren Kürt beylerini aracı yaparak geliştirdiği siyasetten yani dolaylı yönetim anlayışından vazgeçmiş, Osmanlı merkezi iktidarının desteğiyle güçlenen yerel Kürt mirlerini ortadan kaldırarak doğrudan yönetim anlayışına geçiş ve bu çerçevede "*Kürdistan Eyaleti*" adıyla yeni bir idari birim inşa etmiştir. Söz konusu eyalet etnik bir anlam ifade etmekten ziyade devletin merkezileştiğinin bir işareti olarak inşa edilmiştir.

Kaynakça:

- Arnold, John H., **Tarih**, (Çev: Sevda Çalışkan), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.
- Averyanov, P. İ., **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19: Yüzyıl)**, (Çev: İbrahim Kale) Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aydın, Suav; Verheij, Jelle, *"Confusion in the Cauldron: Some Notes on Ethno-Religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbakir Province, 1800–1870"*, **Social Relations in Ottoman Diyarbakır 1870-1915**, (Haz: Joost Jongerden, Jelle Verheij), BRILL, Boston, 2012.
- Bareilles, Roland, **Osmanlı'nın Alacakaranlığı: Son Büyük Sultanlıkta Bir Fransız 1875-1933**, (Çev: Yeşim Türkmenoğlu), Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Barkey, Karen, **Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev: Zeynep Altok), Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bozarslan, Hamit, **La Question Kurde Etats et Minorités au Moyen-Orient**, Presses de Sciences Po, Paris, 1997.
- Bozarslan, Hamit, **Histoire de la Turquie de l'Epire a Nos Jours**, Tallandier, Paris, 2013.
- Bozkurt, Serhat; Akpınar, Alişan (Haz.), **Osmanlı Kürdistanı: Kurdistan Osmanî**, bgst Yayınları, İstanbul.
- Bruinessen, Martin van, **Ağa, Şeyh Devlet**, (Çev: Banu Yalkut), İletişim, İstanbul, 2010.
- Bruinessen, Martin van, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, (Çev: Nevzat Kırış vd.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Dalyan, Murat Gökhan, **Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü 1830-1870**, Öncü Kitap, Ankara, 2012.
- Ergut, Ferdan, **Modern Devlet ve Polis**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Giddens, Anthony, **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çev: Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gündoğdu, Cihangir; Genç, Vural, **Dersim'de Osmanlı Siyaseti: İzale-i Vahşet, Tashih-i İtikad ve Tasfiye-i Ezhan 1880-1913**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Hay, W. R., **Kürdistan'da İki Yıl: 1918-1920**, (Çev: Fahriye Adsay), Avesta, İstanbul, 2005.
- Hayes, Carlton J., **Milliyetçilik Bir Din**, Bilge Sanat Kültür, İstanbul, 2015.
- Heper, Metin, **Devlet ve Kürtler**, (Çev: Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt VII. Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481**, (Haz: Muhammed İbrahim Yıldırım), TTK, Ankara, 2013.
- Jongerden, Joost, **Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler**, (Çev: Mustafa Topal), Vate Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Jwaideh, Wadie, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, (Çev: İsmail Çekem, Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kardam, Ahmet, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.
- Kasaba, Reşat, **Bir Konargöçer İmparatorluk; Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar**, (Çev: Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Khoury, Dina Rızık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834**, (Çev: Ülkün Tansel) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Klein, Janet, **Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, (Çev: Renan Akman), İletişim, İstanbul, 2014.

Kodaman, Bayram, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Politikası**, Ankara Üniversitesi basımevi, Ankara, 1987.

Lazarev, M.S.; Mihoyan, Ş.X., **Kürdistan Tarihi**, (Çev: İbrahim Kale), İstanbul, 2001.

Mann, Michael, **Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri**, (Çev: Semih Türkoğlu), Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

McDOWALL, David, **Modern Kürt Tarihi**, (Çev: Neşenur Domaniç), Doruk Yayımcılık, Ankara, 2004.

Muhammed E. Z. Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, (Çev: Vahdettin İnce vd.), Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011.

Öğün, Tuncay, **Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı**, Yeditepe, İstanbul, 2010.

Özoğlu, Hakan, **Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği: Kimlik, Evrim ve Sadakat**, (Çev: Nilay Özok-Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Reynolds, Micheal A., **Abdurrezak Bedirhan: Ottoman Kurd and Russophile in the twilight of Empire**, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Volume 12, Number 2, Spring 2011 (New Series), pp.411-450.

Soane, E. B., **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk: Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilere İlişkin Tarihsel Notlar**, (Çev: Fahriye Adsay), Avesta, İstanbul, 2007.

Strohmeier, Martin; Yalçın-Heckman, Lale, **Kürtler: Tarih, Siyaset, Kültür**, (Çev: Atilla Dirim), Yurt Yayınları, İstanbul, 2014,

Şeref, Abdurrahman, **II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, (Haz: Bayram Kodaman, M. Ali Ünal), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

Tepeyran, Ebubekir Hazim, **Hatıralar**, Pera Yayınları, İstanbul, 1998.

Tilly, Charles, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi, Ankara, 2001.

Yeğen, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yılmaz, İlkay, **Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Qasimlo, Abdurrahman, **Kürtler ve Kürdistan**, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta yayınları, İstanbul, 2014.

Dipnot:

- ¹ Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çev: Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s.11.
- ² Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, s.54. İbn Haldun da geleneksel toplumlarda bedeviliğin cesaretin kaynağı olması hasebiyle vahşi kavimlerin veya kabilelerin, diğer toplumsal gruplardan kesinlikle daha cesur olduklarını, diğer milletlerin varlıklarına el koymaya ve onlar üzerinde tagallüp yani hakimiyet kurmaya daha çok kadir olduklarını dile getirmektedir (İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s.348-349). Dolayısıyla da bu vahşi milletler, kontrol altına aldıkları toprakları sürekli olarak genişletmişler. Bu kavimler, tagallübe olan istidatlarından ötürü hem diğerlerine nazaran daha savaşçı hem de savaşlarda

aldıkları neticelerle onları boyunduruk altına almaya ve köleleştirmeye daha muktedir olmuşlar. İbn Haldun, bu iki insan grubu arasındaki durumu, hayvanlar arasındaki vahşiliği ve evcilliği örnek vererek açıklama yoluna gitmektedir: "Vahşi ve yabancı hayvanların ehlileşmiş hayvanlar karşısındaki durumu gibidir". Yazar, bu savaşçı ve tahakküm kurmaya yatkın halklara örnek olarak; Arapları, Zenateleri, Kürtleri, Türkmenleri ve Sinhaceleri göstermektedir (İbn Haldun, **a.g.e.**, s.358-359). Yalnızca devlet sahibi olamamış veya devlet kuramamış olan toplumlar ilkel olarak kalmaktadır. Bu noktadan hareketle Mann, "kapsamı ne olursa olsun, bağlayıcı kural-koyucu yetki merkezi olmaksızın karmaşık, medeni toplumlar olamaz", demektedir. Dolayısıyla tarihsel olarak devlet kurmuş toplumlar, devlet sahibi olamayan toplumlara göre hayatta kalma mücadelesinde daha başarılı olmuş, bir süreklilik kazanmışlar (Michael Mann, **Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri**, (Çev: Semih Türkoğlu), Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.11).

³ İlkey Yılmaz, **Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.12-13.

⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s.13-14.

⁵ Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, s.113-114. Geleneksel devlet sisteminde iktidarda bulunan geleneksel hükümdarlar (Geleneksel iktidar biçiminin modern zamanlarda ortaya çıkan iktidar anlayışından ne kadar çok farklı olduğunu en iyi örnekleyen çalışmalardan birine imza atmış olan Marc Bloch, ortaçağdaki 'Kralın Dokunuşu' olgusunu incelerken, bu olgunun bu zaman diliminde çok ciddi bir iş olan yönetim meseleleriyle ilgisi bulunmayan ve dikkate alınmayacak tarihsel bir tuhaflik olmadığını, kralların otoritesinin ayrılmaz bir parçası olarak işlev gördüğünü ve bundan dolayı da Ortaçağ'daki iktidar anlayışıyla modern zamanlarınkinin ne kadar farklı olduğunu ortaya koymaktadır (bkz. John H. Arnold, **Tarih**, (Çev: Sevdâ Çalışkan), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s.130)

⁶ Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, s.27-28.

⁷ Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, s.241.

⁸ Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev: Zeynep Altok), Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.1.

⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.11.

¹⁰ Devletler, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçişlerde genellikle askeri kuvvetin millileştirilmesi ile başlamış, 1750'den sonra dolaylı yönetimden doğrudan yönetim sistemine, yerel halkların, hane halkının ve üretici girişimlerinin gündelik yaşamlarına kadar aracı müdahaleye, çok daha hızlı geçmeye başlamışlar. Bundan ötürü de milli ordular, milli devletler ve doğrudan yönetim birbirini beslemiştir. Bu durumdan önce iktidar sahiplerinin ne kadar özerklik sahibi olduğu devletten devlete değişmiştir. Söz gelimi Osmanlı İmparatorluğu, fetihlerin ve askeri idarenin ilk aşamalarında Balkanlarda peşi sıra iki yönetim biçimini de uygulamıştır; ikincisi birincisinden daha dolaylı bir yönetim biçiminde gerçekleşmiştir. XVII. yüzyılın başlarında sultan, bir taraftan ayrıcalık tanıdığı yerel seçkinlerden "haraç" toplarken, diğer taraftan ülkenin önemli kesimini tımarlara ayırmış ve savaşçılar orduya katkı sağladıkça kendilerine de pay vermiştir. Tımar sahipleri topraktan hem kendi gelirlerini, hem de sultan için vergi toplamış, sivil yönetimi yürütmüş ve Hristiyan serfleri denetlemişler fakat toprağı

denetleme veya onu miras bırakma hakkından yoksun olmuşlar (Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi, Ankara, 2001, s.182-184). Devrimden önce diğer bütün devletler gibi Fransa da yerel düzeyde dolaylı yönetim modelini tatbik etmiştir. Fransız modelinde merkezi güç ile yerel halk arasında araçlar olarak rahipler ve soylular görev ifa etmiştir (Tilly, **a.g.e.**, s.188).

¹¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.11.

¹² Tilly, **a.g.e.**, s.187.

¹³ Tilly, **a.g.e.**, s.176-177.

¹⁴ Mann, **a.g.e.**, s.1.

¹⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s.18.

¹⁶ Mann, **a.g.e.**, s.5.

¹⁷ Ferdan Ergut, **Modern Devlet ve Polis**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.26. Bu çerçevede despotizmin gelişmesinde iki safhadan bahsetmek mümkündür: Bölgesel merkezileşmenin artması ve bu merkezileşmenin üzerindeki kontrolün bir biçimde kaybedilmesi. İlki işlev, ikincisi istismar olarak adlandırmak mümkündür (Mann, **a.g.e.**, s.18). Tarihe bakıldığında despotizmle elde edilen başarılar devletlerde hep istikrarsızlığın kaynağını oluşturmuştur. Çünkü devlet denilen mekanizma, halkın gündelik hayatına nüfuz edecek ve onu yönlendirecek etkin lojistik altyapılara sahip olamamıştır (Mann, **a.g.e.**, s.27). Zaman içinde toplumsal değişim ve dönüşümle beraber ortaya çıkan barış, ilerleme ve özgürlük; despotizmi, barbarlığı ve şiddeti bertaraf etmiş, yeni toplumsal gerçeklikler olarak ortaya çıkmışlar (Mann, **a.g.e.**, s.54).

¹⁸ Mann, **a.g.e.**, s.21.

¹⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.19.

²⁰ Mann, **a.g.e.**, s.5. Devletin altyapısal iktidarı, sivil toplum güçlerinin kendi başlarına sağlayamayacağı bölgesel merkezileşme biçimlerini, kurulduktan sonra, kontrol altına alamamasından dolayı ortaya çıkmaktadır (Mann, **a.g.e.**, s.18). Ancak altyapısal iktidar kavramı, devlet üzerinde artan toplumsal etkilerin varlığını da ima etmekte ve bu anlamıyla ilişkisel bir boyut da taşımaktadır. Bu iktidar biçiminde iktidar kolektiftir. Bu türde devlet, toplumsal yaşamı elinde bulundurduğu altyapılar yoluyla düzenlemektedir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında sivil toplum gruplarının da devleti denetlemelerine imkan vermektedir (Ergut, **a.g.e.**, s.31).

²¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.19. Altyapısal iktidar modelinde, devlet gelirimize ve varlığımıza değer biçebilmekte, bunları bizim ya da akrabalarımızın rızası olmadan kaynakta tevkif yoluyla vergilendirebilmekte, (Mann devletlerin yaklaşık olarak 1850'den önce böyle bir şeyi kesinlikle yapamadığını ifade etmektedir) yönetilenler hakkında muazzam miktarda bilgi saklamak ve istediği an bu bilgileri ortaya çıkarabilmektedir. Hüküm sürdüğü toprakların neredeyse her yerinde bir günde kendi iradesini fiziksel güç ile kabul ettirilebilmekte, ülke ekonomisi üzerinde neredeyse sınırsız bir etkiye malik olabilmektedir. Daha da ötesi memuriyet, emeklilik, aile yardımları gibi yollarla doğrudan çoğumuzun geçim kaynağını sağlamak ve toplumun gündelik hayatına tarihteki diğer devlet biçimlerinden çok daha fazla nüfuz etmektedir. Bunlardan ötürü de devletin altyapısal iktidarı zaman içinde gittikçe artmaktadır. Mann'ın huysuz kraliçe olarak kodladığı eski zamanların iktidar sahipleri olsa en azından sadece

söylediği her kelimeye boyun eğmek durumundasınız fakat modern devletin altyapısal iktidarı mevzubahis olduğunda ülkenin bir ucundan diğer ucuna kaçıp kurtulabileceğiniz en ufak bir delik bulma şansına sahip olamazsınız (Mann, **a.g.e.**, s.5).

²² W. R. Hay, **Kürdistan'da İki Yıl: 1918-1920**, (Çev: Fahriye Adsay), Avesta, İstanbul, 2005, s.71. Carlton Hayes, milliyetçilik bağlamında değerlendirmeye tabi tuttuğu aşiretlerle aşiretçiliğin ilk çağların ve kayıtlarına ulaşılan çeşitli bölgelerin kendine has bir niteliği olarak geliştiğini ifade etmektedir. Hayes'e göre bu toplumsal yapı, tarih öncesi olarak nitelendirilen zaman dilimlerinde hüküm sürmüştür. Yazar, medeniyetin insanların arasında ilerlemesi ve yayılmasından sonra aşiretçiliğin veya ilkel milliyetçiliğin, yeryüzünden yavaş yavaş geri çekilmeye başladığını dile getirmektedir. Aşiretçilik, zaman içinde medenileşen insanlığın sadakatiyle vatanseverliğine hükmedemez duruma gelmiştir (Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik Bir Din**, Bilge Sanat Kültür, İstanbul, 2015, s.34-35).

²³ Abdurrahman Qasımlo, **Kürtler ve Kürdistan**, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta yayınları, İstanbul, 2014, s.133.

²⁴ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, (Çev: İsmail Çekem, Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.79. Batılı bir seyyah da Kürt toplumunda mevcut aşiret yapısı çerçevesinde, aşiret beyi ne kadar baskıcı olursa olsun, aşiret mensuplarının ona karşı olan sadakatlerinden asla şaşmadıklarını dile getirmektedir (Hay, **a.g.e.**, s.69. Başka bir Batılı gözlemci de Kürtlerin gerçek manada feodal bir ruha sahip olduklarını, bu ruhun çok güçlü olduğunu ifade etmektedir. Kürtlerin dağlarda yaşadıklarını ve kendilerini aşiretlerine adadıklarını, Kürt olmaktan gurur duyduklarını, aşiret reislerinin tek bir sözüyle ve onu asla sorgulamadan silahlarını omuzlarına alarak harekete geçmeye hazır olduklarını yazmaktadır (E. B. Soane, **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk: Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilere İlişkin Tarihsele Notlar**, (Çev: Fahriye Adsay), Avesta, İstanbul, 2007, s.403).

²⁵ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, (Çev: Banu Yalkut), İletişim, İstanbul, 2010, s.176-177.

²⁶ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.199-200.

²⁷ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.203. Kürt ağalarının aşiretlerle olan ilişkisine bakıldığında Kürt aşiretlerinin iç örgütlenişin değişik tonlara sahip bir yapı arz ettiği görülmektedir. Aşiret reisinin "pirimus inter pares" (eşitler arasında birinci) olarak görüldüğü tipten, reisin aşiretinin geri kalan aşiretler veya aşiret dışı olanlarla hiçbir akrabalık bağının bulunmadığı daha hiyerarşik tiplere ve alabildiğine tabakalaşmış yapılara dek uzanan büyük bir çeşitlilik arz etmektedir (Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.199).

²⁸ Özöğlü, **a.g.e.**, s.91. (Ayrıca bkz. David McDOWALL, **Modern Kürt Tarihi**, (Çev: Neşenur Domaniç), Doruk Yayımcılık, Ankara, 2004, s.50).

²⁹ McDOWALL, **a.g.e.**, s.47-48.

³⁰ Kürtler, Araplardan sonra bölgeye başlayan Selçuklular zamanında devlet kademelerinde yöneticilik yapmıştır. Selçuklu devleti, Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı "Kürdistan" eyaleti olarak yapılandırmış, fakat eyaleti Türkmen subaylar vasıtasıyla yönetmeyi tercih etmiştir. Selçukluların Malazgirt Savaşıyla birlikte bölgeye gelmeleri

kimilerine göre "Kürt hanedanlarının ve yönetimlerinin sonuna işaret" etmiştir. McDowall, Kürtlerin Türkmenler ile karşılaşmalarının Araplar ile karşılaşmalarından daha zor bir karşılaşma olduğunu, Türkmenleri bir biçimde kendi bölgelerinden uzak tutmaya çalıştıklarını fakat bu mücadele neticesinde Kürtlerin bir süre sonra kendilerini Mezopotamya'nın kuzeyi ile Azerbaycan'a sürülmüş bulduklarını dile getirmektedir. Kürt bölgelerinde etkin olan yerel Kürt beyleri, bölgelerine gelen Türk aşiret mensuplarını bir şekilde güçlerine katmaya çalışmış fakat bu durum çoğunlukla felaketle sonuçlanmıştır. Türkmen ve Kürt aşiret güçleri kimi zaman geçici bir anlaşma yapmak için yüzyıldan fazla bir süre beklemişler (McDOWALL, **a.g.e.**, s.48-50).

³¹ Hakan Özoglu, **Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği: Kimlik, Evrim ve Sadakat**, (Çev: Nilay Özok-Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.91-92.

³² Özoglu, **a.g.e.**, s.92. Bölgedeki varlıklarını devam ettiren Kürt emirliklerinin çoğu 1450 dolaylarında Karakoyunlu Devleti'nin egemenliği altına girmiş, fakat batı bölgelerinde yapılaşan Bitlis, Siirt, Hasanköy gibi Kürt emirliklerinin vasallığı daha çok görüntü itibarıyla olmuştur. Daha batıda Mardin, Amed, Harput ve Erzincan bölgesinde yaşayan Kürtler ise Akkoyunlu hükümdarlarının denetimi altına girmiştir. 1467'de yapılan savaşta Karakoyunlu ordusu Akkoyunlular'a yenilmiş, hükümdarları Cihanşah öldürülmüştür. Böylece Akkoyunlular, Kürtlerin yaşadığı bölgenin büyük kısmını kontrolleri altına almışlar. Akkoyunlular, 1470 yılında Cezire bölgesini, daha sonra da Bitlis ve Colemerig bölgelerini ele geçirmiş, bölgenin bütünü Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kontrolü altına girmiştir. Kürt aşiretleri, XV. yüzyılda kısa süren Karakoyunlu hakimiyeti sırasında yeniden güç kazanmaya başlamışlar. Fakat bu hanedanı yıkarak bölgedeki hakimiyeti ele geçiren Akkoyunlu hanedanı Minorsky göre güç ve otorite sahibi Kürt aşiretlerinin gücünü azaltmaya hatta onları imhaya etmeye yönelik sistemli bir siyaset takip etmiş, bölgeye de merkezden kendi adamlarını vali olarak atamayı tercih etmiştir (Özoglu, **a.g.e.**, s.92-93. (ayrıca bkz. Bruinessen, **Ağa, Şeyh Devlet**, s.205-206). Safevi hükümdarı İsmail de Uzun Hasan'a benzer bir siyasa takip etmiştir. Şah da bölgede etkili olan Kürt beylerini ortadan kaldırmış, onların yerine kendi adamlarını vali olarak atamıştır. Safevi şahı, bölge halkından aracı olarak yönetici seçtiği zaman da bölgede geleneksel güç odağı durumundaki soylu ailelerin yerine nispeten daha düşük düzeyde bulunan rakiplerini seçmiştir (Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.211). Fakat bu kadar çok farklı devletin hakimiyetine girmesine rağmen, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın tümü bu devletlerden hiçbirinin tam hakimiyet alanı haline gelmemiş, devletler bölgenin ancak bir kısmında hakimiyet kurma imkanına sahip olabilmişler (Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.28).

³³ İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt VII. Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481**, (Haz: Muhammed İbrahim Yıldırım), TTK, Ankara, 2013, s.XXXV.

³⁴ McDOWALL, **a.g.e.**, s.53.

³⁵ İdris-i Bitlisi, **a.g.e.**, s.XXXVI. Kürt araştırmacı M. Emin de İdris-i Bitlisi'nin ortaya koyduğu siyasa ile Bıyıklı Mehmed Paşa'nın sahip olduğu cesaret neticesinde Kürt beylerinin "kendi arzu ve istekleri ile Osmanlıların himayesi altına" girdiklerini dile getirmektedir (Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, (Çev: Vahdettin İnce vd.), Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011, s.167).

³⁶ İdris-i Bitlisi, **a.g.e.**, s.XXXVII. Reynolds da Osmanlı'nın, Yavuz Selim zamanında bölgenin en dominant gücü olan Sünni Kürt aşiretlerin imparatorluğun Doğu sınırları için

anahtar bir konumda bulunduklarını kavradığını ve 1514 yılında Sünnilik ortak paydasını işlevselleştirerek onları yanına aldığını, Safevilere karşı olan savaşta onlardan yararlandığını, sultanın onlardan memnun olarak İstanbul'a döndüğünü dile getirmektedir. Yazar, Kürt aşiret liderleriyle iyi ilişkiler kuran sultanın, bölgeyi onlar vasıtasıyla yönetmeyi tercih ettiğini ve bu siyasanın Osmanlı merkezi iktidarının sonraki üç yüzyıl boyunca bölgede uyguladığı geleneksel bir siyasa halini aldığını belirtmektedir (Micheal A. Reynolds, **Abdurrezak Bedirhan: Ottoman Kurd and Russophile in the twilight of Empire**, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, Volume 12, Number 2, Spring 2011 (New Series), pp.411-450, s.415. Osmanlı, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın geniş kısmını meydana getiren Diyarbakır bölgesinin tamamı, bugünkü Irak'ın kuzeyinde yer alan toprakların büyük kısmı ve bunların batısında kalan Kürt topraklarını imparatorluğun parçası haline getirmiştir. Fakat bu rağmen Kürt topraklarının bir kısmı İran'ın etki alanında kalmaya devam etmiş, bir kısmı da izleyen yüzyıllar boyunca iki büyük devlet arasında sürekli bir şekilde el değiştirmiştir (Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.217. (ayrıca bkz. Metin Heper, **Devlet ve Kürtler**, (Çev: Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.69). Kürtler de XVI. yüzyıl boyunca Sünni Osmanlılar ile Şii Safeviler arasında sürekli saf değiştirmek zorunda kalmışlar (Heper, **a.g.e.**, s.69).

³⁷ Özoğlu, **a.g.e.**, s.95. (ayrıca bkz. McDOWALL, **a.g.e.**, s.56). Kürt coğrafyası, 16. yüzyılda Osmanlı'nın bölgeye gelmesiyle Osmanlı ve İran gibi iki büyük devlet arasında bölünmüş, bu durum 19 yüzyıla kadar devam etmiştir (Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, (Çev: Nevzat Kırac vd.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.154).

³⁸ Lazarev ve Mohıyan, Osmanlı merkezi iktidarının Kızılbaşlar ile yapılan savaşlarda Kürtlerin desteğini almak istediğini, bunun için Kürt beylerine birçok hediye, nişan vb. şeyler gönderdiğini, imtiyazlar tanıdıklarını ve bu çerçevede Yavuz ile Kürt beyleri arasında anlaşmaya varıldığını, bu anlaşmaya göre Kürt emirlerinin özgürlüklerine karşı Osmanlı'ya askeri destek taahhüdünde bulunduklarını öne sürmektedirler (M.S. Lazarev, Ş.X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, (Çev: İbrahim Kale), İstanbul, 2001, s.84).

³⁹ Özoğlu, **a.g.e.**, s.95.

⁴⁰ Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Politikası**, Ankara üniversitesi basımevi, Ankara, 1987, s.10.

⁴¹ P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19: Yüzyıl)**, (Çev: İbrahim Kale) Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s.22. Sultan Reşad döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref, Kürtlerin Osmanlı hakimiyetine Kanuni zamanında girdiğini ileri sürmüştür: "Saltanat-ı Süleyman Han-ı Kanuni'de Kürdistan ve Ermenistan havza-i hükümet-i Osmaniye'ye dahil oldu (Abdurrahman Şeref, **II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, (Haz: Bayram Kodaman, M. Ali Ünal), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.67).

⁴² Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.134. Giddens, aslında bütün fetihçi imparatorlukların denetimleri altına aldıkları yerel halkları, vermeleri gereken vergilerini veya haraçları ödedikleri sürece önceki durumlarını sürdürmelerine müsaade ettiklerini dile getirmektedir. Yazar, bu devletlerin kontrol altına aldıkları halkların kurulu idari sistemlerine ise çoğunlukla dokunmadığını yazmaktadır (Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, s.75).

- ⁴³ Ergut, **a.g.e.**, s.146.
- ⁴⁴ Yeğen, **a.g.e.**, s.60.
- ⁴⁵ Yeğen, **a.g.e.**, s.61.
- ⁴⁶ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.183.
- ⁴⁷ Reşat Kasaba, **Bir Konargöçer İmparatorluk; Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar**, (Çev: Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s.33.
- ⁴⁸ Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, **Dersim'de Osmanlı Siyaseti: İzale-i Vahşet, Tashih-i İtikad ve Tasfiye-i Ezhan 1880-1913**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.15.
- ⁴⁹ Kasaba, **a.g.e.**, s.114.
- ⁵⁰ Jongerden, çalışmasında bu ödemeyi "yıllık haraç" olarak tanımlamaktadır (Joost Jongerden, **Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler**, (Çev: Mustafa Topal), Vate Yayınevi, İstanbul, 2008, s.221).
- ⁵¹ J Jongerden, **Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler**, s.221.
- ⁵² Dina Rızk Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834**, (Çev: Ülkün Tansel) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.18.
- ⁵³ Yeğen, **a.g.e.**, s.228. (ayrıca bkz. Heper, **a.g.e.**, s.69; McDOWALL, **a.g.e.**, s.56).
- ⁵⁴ Yeğen, **a.g.e.**, s.229. 1510'lu yıllardan itibaren Osmanlı'nın doğuya yönelmesi ve Kürt bölgelerini elde etmesiyle uygulamaya konulan bu idari yapılanma, Osmanlı devlet geleneği bağlamında atiptiktir ve Kürtlerin yaşadığı bölgelere özgü bir nitelik taşımaktadır. Bu tezin sahipleri, bu idari yapılanmanın XVII. yüzyılın sonlara değin devam ettiğini ifade etmektedir (Scalber-Yücel, Gorgas, **a.g.m.**, s.45). Kodaman'ın da dile getirdiği gibi Kürtler, Osmanlı merkezi iktidarını her zaman tanımıştır. Fakat bu halk, payitahtın kontrolüne tam olarak girmemiş, Kürt coğrafyasında serbest hareket etme olanağına da sahip olmuştur (Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Politikası**, s.27).
- ⁵⁵ Janet Klein, **Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, (Çev: Renan Akman), İletişim, İstanbul, 2014, s.28.
- ⁵⁶ Barkey, **a.g.e.**, s.20.
- ⁵⁷ Tuncay Öğün, **Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı**, Yeditepe, İstanbul, 2010, s.23-24.
- ⁵⁸ Kanuni zamanında Osmanlı sınırlarına dahil edilen Irak'ın Kürt bölgeleri ve beyleri, sultanın iyi korunan imparatorluğunun bir uzantısı olarak kabul edilmiş, sultan, Kürt beylerini "Kürdistan" eyaletinin idarecileri olarak resmen tanımıştır. Heper'in de dediği gibi bu dönemde Osmanlı'nın Kürtlere karşı güttüğü politikalara bakıldığında, Kürtler imparatorluğa bağlı yarı özerk bir statüyle varlıklarını sürdürmüşler (Heper, **a.g.e.**, s.72).
- ⁵⁹ Özoğlu, **a.g.e.**, s.103-104. (ayrıca bkz. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Politikası**, s.11).
- ⁶⁰ Özoğlu, **a.g.e.**, s.112.
- ⁶¹ Kasaba, **a.g.e.**, s.33. 1640-1655 yılları arasında Kürtlerin yaşadığı topraklara birçok kez seyahat gerçekleştiren Evliya Çelebi (1611-84/85) de IV. Murat'ın görüşlerini destekler mahiyette bilgiler vermektedir. Evliya'ya göre Kürtlerin yaşadığı topraklar, büyük bir ülke meydana getirmektedir. Bir ucu Erzurum, Van diyarlarından, Hakkari, Cizre, İmadiyye, Musul, Şehrizor, Harir, Erdelan, Derne, Derteng'i de içine alarak Basra'ya kadar yetmiş konak mesafesinde bir Kürdistan ü Sengistan (dağlık taşlık Kürdistan) olarak görülmektedir. Sultan'ın da dikkat çektiği gibi, eğer Arap Irak'ı ile

- Osmanlı Devleti arasında bu yüksek dağlarda altı bin adet kadar Kürt aşireti güçlü bir sed çekmemiş olsa, Acem (İran) kavmi için Anadolu'yu (Diyar-ı Rum) ele geçirmek çok daha kolay bir hal alırdı (Özoğlu, **a.g.e.**, s.69-70).
- ⁶² Özoğlu, **a.g.e.**, s.113. (ayrıca bkz. Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.111).
- ⁶³ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.94.
- ⁶⁴ Özoğlu, **a.g.e.**, s.113.
- ⁶⁵ Klein, **a.g.e.**, s.118.
- ⁶⁶ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.131.
- ⁶⁷ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.111.
- ⁶⁸ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.94. XIX. yüzyılın başlarında, 1806 yılında Babanların önderliğinde meydana gelen isyan, XIX. yüzyıldaki Kürt hoşnutsuzluğunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Hamit Bozarslan, **La Question Kurde Etats et Minorités au Moyen-Orient**, Presses de Sciences Po, Paris, 1997, s.23).
- ⁶⁹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.268-270.
- ⁷⁰ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.268-270.
- ⁷¹ Ögün, **a.g.e.**, s.28-31. Moltke, Osmanlı'nın özerk Kürt emirliklerine karşı çok şiddetli saldırılar gerçekleştirdiğini ve nihayetinde bunları dize getirdiğini mektuplarında ifade etmiştir. 1844 yılında Şam valiliği yapan Namık Paşa da Kürt emirlerine daha önce zayıf bir durumda bulunan devletin artık "sizi denize dökecek" kadar güçlendiğini söylediği ifade edilmektedir (Hamit Bozarslan, **Histoire de la Turquie de l'Empire a Nos Jours**, Tallandier, Paris, 2013, s.148).
- ⁷² XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan mütesellimlik, Tanzimat Fermanı'na dek varlığını devam ettirmiştir. Mütesellim olan kişiler, sancakları vali veya devlet hazinesi adına yöneten memurlara için kullanılan bir terimdi (Ögün, **a.g.e.**, s.31-32).
- ⁷³ Ögün, **a.g.e.**, s.31-32.
- ⁷⁴ Jwaideh, **a.g.e.**, s.136-137. Kürt araştırmacı M. E. Zeki, Bedirhan'ın kendisine karşı yapılan saldırıları bertaraf ettiğini, 1842 yılında bağımsızlığını ilan ederek kendi adına para bastırdığını, denetiminde bulunan toprakları Cizre'den Musul, Rewanduz, Sablah ve Van bölgelerine kadar genişleterek bu yerleri sınırlarına dahil ettiğini ifade etmektedir. Yazar, Bedirhan'ın ayrıca Siverek, Viranşehir, Siirt ve Sincar kalelerini ele geçirdiğini, hakimiyetini Diyarbakir'e kadar genişlettiğini, bu arada kendisine karşı girişilen bir olayı da bastırdığını, Şino ve Urmiye kadar olan toprakları da sınırlarına dahil ettiğini iddia etmektedir (Zeki Beg, **a.g.e.**, s.221). Yıldız Sarayı'nda şehzadelere Fransızca dersi veren Batılı bir yazar da Bedirhan Bey'in 1830'lu yıllardan itibaren İran'dan Dicle'ye kadar bir hakimiyet alanı oluşturduğunu, gücünün herkes tarafından kabul edildiğini ve bölgenin tek hakimi olarak "Kürdistan Kralı" olarak adlandırıldığını iddia etmiştir (bkz. Roland, Bareilles, **Osmanlı'nın Alacakaranlığı: Son Büyük Sultanlıkta Bir Fransız 1875-1933**, (Çev: Yeşim Türkmenoğlu), Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.207).
- ⁷⁵ Martin Strohmeier, Lale Yalçın-Heckman, **Kürtler: Tarih, Siyaset, Kültür**, (Çev: Atilla Dirim), Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.49.
- ⁷⁶ Takvim-i Vekayi, Defa (sayı): 343, 3 Şaban 1263 /17 Temmuz 1847 (akt: Ögün, **a.g.e.**, s.35-41). Yereldeki iktidar sahiplerinin denetimi altında bulunan Ezidi Kürtler de 1832

yılında yaşadıkları nispeten daha müreffeh hayatlarının sonuna gelmişler. Çünkü yerelde iktidar durumunda bulunan Sünni Kürtler ırsi Rewandız beyinin bizzat katılımıyla neredeyse bütün Ezidi Kürt aşiretlerini kılıçtan geçirmiştir (Averyanov, **a.g.e.**, s.227). Bundan dolayı olsa gerek, bazı araştırmacılar, Ezidilere yönelik en acımasız saldırıların bölgeye hakim olan devletlerden ziyade bizzat Kürtlerin kendisinden geldiğini ifade etmişler (Ebubekir Hazim Tepeyran, **Hatıralar**, Pera Yayınları, İstanbul, 1998, s.477). İddialara göre Bedirhan, Sincar bölgesinde yaşayan Ezidilere karşı da bu tür saldırılar gerçekleştirmiş hatta neredeyse bunu her yıl tekrarlamıştır. Öğün'e göre, Bedirhan'ın bölgede kimi zaman gerçekleştirdiği bu saldırılar, onun gücünü giderek artırmakla kalmamış, aynı zamanda onun bölgede etkin olan diğer beylerle ittifaklar yapmasını da sağlamıştır Takvim-i Vekayi, Defa (sayı): 343, 3 Şaban 1263 /17 Temmuz 1847 (akt: Öğün, **a.g.e.**, 35-41). Bruinessen, Ezidilerin her zaman Müslüman komşularının zulmüne maruz kalmalarının, onların çoğunu doğdukları topraklardan kopardığını, bazılarının Müslüman ya da Hristiyan olmalarına sebep olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, Ezidilerin, Şeyh Adi, Turabdin Dağları ve Batman yakınlarında da köylerinin halen varlığını sürdürdüklerini de ifade etmektedir. Bruinessen, Kırmanci lehçesini konuşan, ancak "şeytana tapanlar" olarak nitelendirilip aşağılanan Ezidilerin, genellikle Müslüman Kürtler tarafından Kürt kabul edilmediklerini belirtmektedir (bkz. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 391).

⁷⁷ Averyanov, **a.g.e.**, s.82-83.

⁷⁸ Takvim-i Vekayi, Defa (sayı): 343, 3 Şaban 1263 /17 Temmuz 1847 (akt: Öğün, **a.g.e.**, s.35-41). Bölgede gözlem yapan kimi Batılı yetkililere göre 1839 yılında merkezi iktidarın atadığı memurlar, Keldanilere kan davasından dolayı husumet besleyen Hakkari beyi Nurullah'ı ve ondan daha iyi anılan Bedirhan'ı Keldanilere karşı kıskırtmışlar. 1909 yılından önce gezme fırsatı bulduğu yerler ile ilgili notlarını kitaplaştıran İngiliz askeri yetkili Soane, Kürtlerim Keldanilerin varsayılan zenginliklerinin farkında olduklarını ve onlarla her zaman iyi anlaştıklarını dile getirmektedir. Yazar, zaten o güne kadar, Kürtlerle Keldanilerin dört yüzyıl boyunca yan yana hiçbir huzursuzluk olmaksızın beraber yaşadıklarını belirtmektedir. İngiliz yetkili, o zamanın çağdaş Keldanilerin görüşlerinin de bu düşüncelerini doğruladığını da eklemektedir (Soane, **a.g.e.**, s.178-179).

⁷⁹ Murat Gökhan Dalyan, **Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü 1830-1870**, Öncü Kitap, Ankara, 2012, s.125.

⁸⁰ Averyanov, **a.g.e.**, s.130-131. (ayrıca bkz. Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.114). Ahmet Kardam, hem Osman Paşa'nın hem Babıali'nin hem de sultan Abdülmecid'in 30.000 kişinin öldürüldüğü, birçok kadın ve kız çocuğunun esir olarak satıldığı iki Nasturi katliamını Bedirhan beyin "suçları" arasında saymamalarının ve sözünü dahi etmemelerinin Osmanlı merkezi iktidarının Nasturi katliamları "suç" olarak görmemelerine bağlamaktadır. Kardam, Osmanlı açısından "suç" olan şeyin Bedirhan beyin başka Kürt beyleriyle birlikte Osmanlı merkezi iktidarına karşı Haziran 1847'de isyan etmesi olduğunu ileri sürmektedir (Ahmet Kardam, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s.44).

⁸¹ Averyanov, **a.g.e.**, s.130-131.

⁸² Takvim-i Vekayi, Defa(sayı): 343, 3 Şaban 1263 /17 Temmuz 1847 (akt: Öğün, **a.g.e.**, s.35-41); Averyanov, **a.g.e.**, s.82-83. (Nasturiler ve onların Bedirhan Bey ile aralarında

yaşananlar ile ilgili olarak detaylı bilgi için ayrıca bkz. Murat Gökhan Dalyan, **Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü 1830-1870**, Öncü Kitap, Ankara, 2012). Jwaideh, Bedirhan'ın dağlı Nesturilere karşı giriştiği bu acımasız saldırıların çok sayıda kişinin ölümüne sebep olduğunu gibi kendisinin de çöküşüne yol açtığını dile getirmektedir. Yazara göre eğer Bedirhan böyle trajik bir olaya karışmamış olsa, disiplinli ve düşünceli hareket edebilmiş olsa, daha büyük işlere kalkışabilme potansiyeline kavuşurdu. Yazar bunları söyledikten sonra "disiplin ve itidal ile ıslah edilmedikleri takdirde kayıtsızlığa, azim inatçılığa, dindarlık hoşgörüsüzlüğe" dönüşebildiğini ifade etmektedir (Jwaideh, **a.g.e.**, s.138). Kürt araştırmacı M. Emin'e göre ise Nesturilere karşı girişilen olaylar, hem Avrupa'nın Osmanlı üzerinde baskı kurmasına vesile kıldığını hem de Osmanlı'nın bunu fırsata çevirerek Bedirhan beyin emirliğini kaldırmaya yönelttiğini ileri sürmektedir (Zeki Beg, **a.g.e.**, s.221).

⁸³ Klein, **a.g.e.**, s.112.

⁸⁴ Ögün, **a.g.e.**, s.42-43. (ayrıca bkz. Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.195; Zeki Beg, **a.g.e.**, s.222). Bedirhan bey isyanı, kimilerine göre aslında uzun süre boyunca Osmanlı'nın modern devlet inşası sürecinde takip ettiği yeniden merkezileşme politikalarına verilmiş bir cevap mahiyetini taşımaktadır (Özoğlu, **a.g.e.**, s.114).

⁸⁵ Kardam, **a.g.e.**, s.19.

⁸⁶ Bedirhan'ın teslim olarak İstanbul'a gönderilmesinden sonra Cizre bölgesi tamamen denetim altına alınmış, isyanın bastırılmasında merkezi iktidarın güçlerine yardım eden İzzeddin Şir mütesellim olmak üzere göreve getirilmiştir. Bu tarihten sonra, uzun süreden beri "hakim" sıfatıyla kimi zaman özerkliğin de sınırlarını zorlayan bir statüyle yönetilmiş olan Cizre bölgesi merkezi iktidarın doğrudan yönetimine dahil edilmiş, bölge devletin maaşlı bir memuru konumuyla daha önceki yönetici ailenin bir mensubu olan İzzeddin Şir tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İzzeddin Şir, merkezi iktidarın atadığı Kaymakam Emin Paşa adına Cizre bölgesini yönetmiştir (Ögün, **a.g.e.**, s.56).

⁸⁷ Ögün, **a.g.e.**, s.42-43. (ayrıca bkz. Çadırcı, **a.g.e.**, s.195; Zeki Beg, **a.g.e.**, s.222). Osmanlı merkezi iktidarı aslında XIX. yüzyılın başlarında hem dışarıdan gelen saldırılara, hem de içeride ortaya çıkan ayaklanmalara etkin olarak karşılık verebilecek bir gücü yoktur. Dolayısıyla merkezi iktidarın elitleri, doğu bölgelerinde ayaklanan Kürt beyleriyle savaşırken, diğer bazı Kürt reislerine güvenmek ve onlara dayanmak zorunda kalmışlar (Kasaba, **a.g.e.**, s.123-124).

⁸⁸ Kardam, **a.g.e.**, s.19.

⁸⁹ M. E. Zeki Beg, Bedirhan Bey'in Osmanlı payitahtına 1848 yılında iki oğluyla birlikte gönderildiğini yazmaktadır (bkz. Zeki Beg, **a.g.e.**, s.222). Bedirhan beyin yaşadığı süreçle ilgili olarak Takvim-i Vekayi mecmuası, 30 Ekim 1948 tarihli sayısında şu iddiaları öne sürmüştür: *"Meydana gelen isyan kaderin garip cilvesidir. Zira hiçbir zaman isyan etme düşüncesine kapılmadım. Canıma ve malıma kast edileceğinden korktuğum için daha önce teslim olmadım. Şimdiki gibi saygı göreceğimi bilsem bir yolunu bulup kaçar, doğrucu buraya gelirdim. Daha önce de padişahımızın şefkati sayesinde can ve mal güvenliği olduğunu duyar, dağ adamı olduğumdan inanmazdım. Şimdi dağlarda koşup bu yüce makama geldiğime şükrediyorum. Bundan sonra dağlar hatırıma bile gelmez, gidin deseler gitmem. Ben Reşid Paşa merhumun ve sairlerinin*

zamanlarını gördüm. O zaman böyle muamele olunmazdı. Yapılan şey şunu kesin, bunun malını alından ibaretti. Evlatlarımı askere vereceğim. İçlerinden hiç olmazsa biri adam olursa ömrüm boyunca sultanıma duacı olacağım. Olmayacak bir iş oldu, elden ne gelir” (Öğün, a.g.e., s.53).

⁹⁰ Öğülu, a.g.e., s.135.

⁹¹ 29 Temmuz günü bastırılınca kadar bu isyan, bölgede birçok karmaşıklığı beraberinde getirmiş olduğundan dolayı Bedirhan Bey isyanının bastırılmasına katılan savaşıllara, "Kürdistan Madalyası" (M. Emin, Bu isyanı bastırana verilen madalyanın adının "Kürdistan Savaş Madalyası" olduğunu belirtmektedir (bkz. Zeki Beg, a.g.e., s.222) adıyla madalyalar verilmiştir (Özoğlu, a.g.e., s.133. Strohmeier ve Heckman, Osmanlı'nın kurduğu "Yeni Nizam" birliklerini ilk olarak Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kullandığını, bu dönemde fazlasıyla sıklaşmaya başlayan isyanların birine katılanlara "Kürdistan Zaferi Madalyası" adıyla madalyalar verildiğini ifade etmektedir (bkz. Strohmeier, Yalçın-Heckman, a.g.e., s.48). Bu isyan, hem içeri de hem de dışarıda geniş bir yankı uyandırmış, isyanı sona erdiren padişah olarak Sultan Abdülmecid'e Meclis-i Vala tarafından "Kürdistan fatihi" unvanı verilmiştir (Çadircı, a.g.e., s.194). İsyanın bastırılmasında sonra Abdülmecid ve Babiali bu aileden birinin yeniden Cizre'ye yönetici yapılmasını uygun bulmadıklarından Cizre'yi sancak yaparak "Kürdistan" adıyla kurulan yeni eyalete bağlamış, kaymakamlığına isyanı bastıran birliklerin komutanlarından Mustafa Paşa'yı atamışlar. Cizre'de iktidarın Bedirhan'dan alınıp kendisine verileceği beklentisiyle Osmanlı ile birlikte amcasına karşı savaşan İzzeddin Şir (Yezdanşer) ise amacına ulaşamamıştır (Kardam, a.g.e., s.141). Diğer taraftan Kürtlerin sürgün edilmesi, Osmanlı devlet geleneğinde süreklilik arz etmektedir. Osmanlı merkezi iktidarı, XIX. yüzyıl boyunca Bedirhan bey ve mir Muhammed dışında Osman Paşa, Hüseyin Kenan Paşa, Şeyh Ubeydullah, Seyid Abdülkadir gibi ünlü Kürt ileri gelenlerini de bulundukları bölgelerden başka bölgelere sürgün etmiştir. Alakom, bu Kürt liderlerinin, genel olarak Osmanlı payitahtında yaşamaya mecbur edildiklerini, bunun da esasında, Osmanlı'nın onları "biri politik rehine olarak burada gözetim altında" tutma isteğinden kaynaklandığını iddia etmektedir (Rohat Alakom, **Eski İstanbul Kürtleri**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012, s.42).

⁹² Klein, a.g.e., s.113. ayrıca bkz. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.278). Payitahta götürüldükten sonra padişah tarafından huzura kabul edilen Bedirhan Bey, ailesiyle birlikte 1847 yılının Temmuz ayında Girit'e sürgün edilmiştir (Çadircı, a.g.e., s.195).

⁹³ Ahmet Kardam, Kürtlerle meskun mahallerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethinin iki aşamalı bir biçimde gerçekleştiğini, ilk aşamayı Reşid Paşa komutasında bulunan Osmanlı güçlerinin 1835'te Kürt beyliklerine karşı çıktığı seferle başlattığını, bu aşamanın 1839'da Mehmed Ali Paşa'nın güçleriyle yapılan Nizip Savaşı ile son bulduğunu dile getirmektedir. Kardam, bu zaman diliminde Osmanlı askeri kuvvetlerinin bölgede daha önce hiçbir ordunun giremediği yerlere girdiğini belirtmektedir. Bu aşmada başta Soran beyliği olmak üzere birçok sayıda Kürt beyliği ortadan kaldırılmıştır. Kürt beyliklerinin Osmanlı egemenliği altına alındığı ilk zamanlardan, yani XVI. yüzyıldan beri veraset yoluyla sahip oldukları özerk "hükümet sancağı" statüleri ortadan kaldırılmıştır. Emirliklerin yönetimine bırakılmış olan toprakların denetimi, genel olarak, yine kimi Kürt aşiret reislerine verilmişse de bu

kişiler artık merkezi iktidar tarafından atanan "mütesellim" statüsüne sahip olabilmışler. Kardam, Osmanlı'nın Nizip'te Mehmed Ali Paşa karşısında aldığı yenilgi ile zayıflamış olmasından yararlanan Bedirhan beyin, başka Kürt beyleriyle oluşturduğu ittifak sayesinde Kürtlerle meskun toprakların önemli bir bölümünde daha önce yitirilmiş olan özekliği "de facto" olarak geri aldığını ileri sürmektedir. Bunun üzerine 1846 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam yapılmış, Osmanlı bölgenin denetimini yeniden ele geçirmek için harekete geçmiş, bu da bölgenin tamamen Osmanlı topraklarına katılmaya çalışılmasının ikinci aşamasını oluşturmuştur. Kardam, bu aşamanın da 1847 yılının Temmuz'un da Bedirhan beyin yenilgiye uğratılması ile tamamlandığını ifade etmektedir (Kardam, **a.g.e.**, s.79).

⁹⁴ Kardam, **a.g.e.**, s.21. (ayrıca bkz. Ögün, **a.g.e.**, s.58).

⁹⁵ Ögün, **a.g.e.**, s.63.

⁹⁶ Soane, **a.g.e.**, s.206.

⁹⁷ Suavi Aydın, Jelle Verheij, *"Confusion in the Cauldron: Some Notes on Ethno-Religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbakir Province, 1800–1870", Social Relations in Ottoman Diyarbakir 1870-1915*, (Haz: Joost Jongerden, Jelle Verheij), BRILL, Boston, 2012, s.34.

⁹⁸ Aydın, Verheij, **a.g.m.**, s.39.

⁹⁹ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.157. Jwaideh de yarı-otonom bir konumda bulunan yerel iktidar sahibi Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılması ile birlikte Kürt coğrafyasında "kanunsuzluk ve düzensizlik" döneminin başladığını ifade etmektedir (Jwaideh, **a.g.e.**, s.157).

¹⁰⁰ Reynolds, **a.g.m.**, s.416. Bozarslan, Osmanlı merkezi iktidarının zor kullanarak uygulamaya çalıştığı merkeziyetçilik anlayışının, aynı zamanda Osmanlı'nın reformlar vasıtasıyla kurtulmaya çalıştığı askeri düzensizlik ile birlikte ademi merkeziyetçi bir fenomenin ortaya çıkmasına yol açtığını ifade etmektedir. Yazar da diğer araştırmacılar gibi, Kürt bölgelerinde kendilerine verilen alanlarda hüküm süren Kürt emirlik yapısının ortadan kaldırılmasının, bölgede güvensizliğe neden olduğunu ve geniş bir yeniden aşiretleşmeye kaynaklık ettiğini dile getirmektedir. Yazar, büyük aşiret yapılarının bu insanların hayatta kalmasını sağlayan yegane kaynak olmasının bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğunu ifade etmektedir (Bozarslan, **Histoire de la Turquie de l'Epire a Nos Jours**, s.149).

¹⁰¹ Özoğlu, **a.g.e.**, s.75. (ayrıca bkz. Çadırcı, **a.g.e.**, s.194).

¹⁰² Heper, **a.g.e.**, s.75.

¹⁰³ Özoğlu, **a.g.e.**, s.75. (Kürdistan kavramı ve Kürdistan Eyaleti ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Serhat Bozkurt, Alişan Akpınar (Haz.), **Osmanlı Kürdistanı: Kurdistana Osmani**, bgst Yayınları, İstanbul, 2011).

Di Çarçoveyek Teorîk de Nirxandina Peywendiyên Mîrên Kurd bi Hêza Navendî ya Osmanî re (1514-1847)

Kurte:

Di Vê Lêkolînê De Wê Were Tehlîlkirin Ku Dîrok Ne Tenê Belgeyên Di "Sînga Pîroz A Di Perestgeha Rastiyan De" Ne, Lêbelê Rastiya Rastiyan Bi Xistina Wan Di Çarçoveya Belgeyan De Tê Çi Wateyê Û Dê Were Ceribandin. Di Vê Çarçoveyê De Şîrove Kirin. Di Vê Çerçoveyê De Wê Têkiliyên Ku Dewleta Osmanî Bi Serokên Eşîrên Kurdan Re Pêşxistîya Wê, Bi Dîtina Dewleta Kevneşop Û Teorîyên Dewletê Ên Nûjen Re Wê Werina Nirxandin; Ew Ê Di Çarçoveya "Rêveberiya Rasterast Û Rêveberiya Nerasterast" A Ji Hêla Charles Tilly Ve, "Hêza Despotîk Û Hêza Binesaziyê" Ya Michael Mann Û "Dewleta Kevneşopî Û Dewleta Nûjen" A Ku Antony Giddens Bikar Tîne De Were Analîz Kirin. Di Vê Nuqtayê De Pêvajoya Têkiliya Ku Dewleta Navendî Ya Osmanî Bi Mîrên Kurdan Re Pêşxistiye Û Berdewamî Û Qutbûnan Di Vê Pêvajoyê De Derketine Holê, Di Eslê Xwe De Dişibin Têkiliyên Dewletên Ku Hewl Didin Ji Dewleta Kevneşopî Derbasî Dewleta Modern Bibin. Têkiliya Ku Serokên Eşîrên Kurdan Bi Hikumeta Navendî Re Pêşxistiye Û Di Heman Demê De Hatiye Avakirin, Wê Were Dîtin.

Împaratoriya Osmanî Ya Ku Di Vê Pêvajoyê De Ji Mîrektîyek Dewlet Bi Dewlet, Ji Dewlet Bi Împaratorî Veguherî, Li Şûna Ku Rasterast Mudaxeleyi Têgihîştina Rêveberiya Herêmên Nû Yên Ku Di Nav Sînorên Xwe De Dihewîne, Wekî Dewletek Ku Xwediyê Împaratoriye Ye, Tercîh Kir Ku Nerasterast Bi Rêveberiya Herêmî Bi Rê Ve Bibe. Taybetiyên Dewleta Kevneşopî Ye Û Dikaribû Li Gorî Vê Rewşê Polîtîkayên Guncav Pêş Bixista. Lêbelê, Bi Taybetî Ji Nîvê Duyemîn Ê Sedsala 18-An Vir Ve, Guhertina Şert Û Mercan Û Hewcedariya Zêde Ya Pereyan A Ku Di Şeran De Were Bikar Anîn, Dewletên Kevneşopî Neçar Kir Ku Bibin Dewletên Nûjen Û Wan Neçar Kir Ku Li Gorî Hewcedariyên Rêveberiyê Rêgezek Nû Ya Rêveberiyê Pêş Bixin. Kalbûn. Dewletên Ku Hewl Didin Bi Rewşa Nû Ya Ku Di Asta Gerdûnî De Derketiye Pêş, Dev Ji Têgihîştina Rêveberiya Nerasterast Berda Û Dest Bi Têgihîştina Rêveberiya Rasterast Kirin, Û Hewl Dan Ku Hemî Bacên Ku Hatine Berhev Kirin Bikevin Xezîneya Navendî Bi Têkiliya Rasterast Bi Alenî. Împaratoriya Osmanî Her Çend Bi Derengî Ketibe Jî, Bi Taybetî Ji Destpêka Sedsala 19. Ve Li Ser Esasê Polîtîkaya Navendîbûnê, Ji Bo Dawî Li Rêveberiyên Herêmî Yên Li Dêrdorên Xwe Bîne, Dest Ji Siyaseta Kevneşopî Ya Kurdan Berda. Û Ji Bo Ji Holê Rakirina Mîrlikên Kurdan Dest Bi Têkoşînê Kir. Ev Vekolîn Wê Hewl Bide Vê Têkiliya Ku Di Çarçoveya Dîrokî De Pêşketiye, Bi Danîna Wê Li Ser Zemîneke Teorîk Û Bikaranîna Têgihîştina Berawirdî Ya Dîrokê Vekole.

PEYVEN SEREKE: *Kurd, Mîrgehên Kurdan, Osmanî, Peywendî, Serdema Nû*

Evaluating the Relationships Developed by the Kurdish Mirs with the Ottoman Central Power in a Theoretical Framework (1514-1847)

This study will analyze history not only as documents in the "holy chest in the temple of facts", but as what the facts mean by putting them into context within the framework of the documents, and it will be interpreted within this framework. In this context, the relations developed by the Ottoman State with the Kurdish tribal leaders will be evaluated by considering the traditional and modern state theories. It will be analyzed in the context of "direct and indirect administration" developed by Charles Tilly, "despotic and infrastructural power" developed by Michael Mann, and "traditional and modern state" used by Antony Giddens. At this point, the relationship developed by the Ottoman central government with the Kurdish mirs, the continuity and rupture that emerged are essentially similar to the relations developed by the states trying to pass from the traditional to the modern state. The relationship that the Kurdish tribal leaders developed with the central government that is shaped in a similar dimension will be analysed.

The Ottoman Empire, which evolved from principality to state, from state to empire, preferred to govern indirectly through the local government instead of directly interfering with the management understanding of the new regions it included in its borders that had the characteristics of the traditional state and could develop policies suitable for this situation. However, especially since the second half of the 18th century, the change in conditions and the excessive need for cash to be used in wars forced traditional states to become modern states and forced them to develop a new management approach in line with the requirements of the age. States trying to keep up with the new situation emerging on the universal level abandoned the understanding of indirect administration and started to adopt an understanding of direct administration, and tried to ensure that all of the collected taxes flow to the central treasury by interacting directly with the public. The Ottoman Empire, albeit belatedly, embarked on a similar path, especially since the beginning of the 19th century. It took an action to end the local governments in its peripheries based on the centralization policy. In this context, it abandoned the traditional Kurdish policy and started to abolish the Kurdish mirlik structure. This study will analyze this relationship, which developed in the historical context, by placing it on a theoretical ground and making use of the comparative history framework.